GAZALİ

EL-MUNKIZU MİN-AD-DALÂL

المنقذ من الضلال

Çeviren:
Hilmi GÜNGÖR

№ 2551

F. 150 Kuruş

GAZALİ

EL-MUNKIZU MİN-AD-DALÂL

المنقذ من الضلال

Çeviren :
Hilmi GÜNGÖR

(İkinci baskı)

Maarif Vekâleti Tercüme Bürosu Başkanlığının 26/XI/1958 tarih ve 198 sayılı yazıları ile ikinci defa basılması uygun görülmüş ve Yayım Müdürlüğünün 14 Ağustos 1959 tarih, 11507 sayılı emirleri ile 4000 nüsha bastırılmıştır.

GAZALİ

EL-MUNKIZU MİN-AD-DALÂL

المنقذ من الضلال

Bu eser Hilmi GÜNGÖR tarafından dilimize çevrilmiştir.

(İkinci baskı)

ANKARA, 1960 — MAARİF BASIMEVİ

ÖNSÖZ

Hicrî beşinci yüzyılda İslâm memleketlerinde bir şaşkınlık hüküm sürüyordu. Bir taraftan türlü dinî fırkalara mensup olanlar halkın zihnini karıştırıyor, diğer taraftan felsefe ile uğraşanlar İslâm akîdesine aykırı bazı fikirler yayıyorlardı. Ehli sünnet mezhebinden olan âlimler bununla mücadele ettiler. Bu mücadelenin ön safında bulunanlardan biri de "El-munkız-ü-min-ad-dalâl"ı yazan büyük İslâm âlimi "Gazali" olmuştur.

Gazali'nin asıl adı Muhammed'dir. İslâm dinine yaptığı büyük hizmetlerden dolayı İslâm âleminde "İmam, Zeyn-üd-din, Hüccet-ül-İslâm" gibi şanına lâyık büyük unvanlarla anılır. 450 (1058) tarihinde Horasan'da, bugün adı Meşhed olan, Tus şehri civarında "Gazale" köyünde doğmuş ve bilâhare doğduğu köye nisbetle Gazali adını almıştır. Bu hususta şöyle bir rivayet daha vardır: Babası fakir ve okumamış bir adamdı. Yün eğirip dükânında satardı. Arapçada san'atı eğirmek olan kimseye "Gazzal" sıfatı verilir. Büyük âlim, babasının san'atı dolayısiyle "Gazzalî" adını aldı.

Her iki rivayet de muteber kitaplarda kaydedilmiştir. Ancak amcası da ulemadan olup "Büyük Gazali" adiyle tarihe geçmiştir. Bu zatın, kardeşinin yün eğirme sanatiyle bir ilgisi yoktur. Bu cihetle birinci rivayete göre Gazali adını aldığı anlaşılır. Memleketimizde büyük âlimin adı hep "Gazali" tarzında söylendiği için biz de bu şekli kabul ettik.

Gazali, tahsilini Tus'da yaptı. Sonra Curcan'a gitti, orada şafiî fıkhını tahsil etti. Memleketine dönerken yolda başından şöyle bir vak'a geçti:

Beraber yolculuk yaptığı kervanın yolunu eşkiya kesti. Bütün yolcuları soydular. Gazali'nin, içinde notları bulunan torbasını da aldılar. Gazali başkanlarına müracaat etti. Senelerce ömür sarfedip elde ettiği bilgilere ait notlarının torbada olduğunu ve bu notların kendilerine hiç bir faydası olmıyacağını anlatarak geri verilmesini istedi. Başkan gülümsedi: "Elinden kâğıt parçaları alınınca cahil kalıyorsun. Bilgi böyle mi olur?" dedi, adamlarına torbanın geri verilmesini söyledi. Gazalî bu sözden ders alarak Tus'da üç sene bu notları ezberlemekle meşgul oldu. Sonra Nişabur'a gitti "İmam-ül-haremeyn" adını taşıyan büyük âlimden ders almaya başladı. Hocası onu çok beğenirdi. Hattâ son zamanlarda zekâsına gıpta ederdi. Gazali bu sıralarda daha genç yaşında iken eser telifine başladı ve şöhret kazandı. Hocası vefat edince Bağdada bağlı bulunan ve bugünkü adı Samra olan "Serre men tarea" şehrine gidip değerli âlimleri himaye etmekle tanınmış meşhur vezir "Nizam-ül-mülk" ün ikram ve tazimine mazhar oldu. 484 tarihinde Bağdaddaki "Medrese-i-Nizamiye"nin müderrisliğine tayin olundu. Dört sene sonra — sebebi tercüme olunan bu risalede tafsilâtiyle görüleceği üzere — tedrisi bıraktı, Şama vardı. İki seneye yakın orada kaldı. Sonra ziyaret için Kudüs'e ve Hicaza gitti. Nihayet vatanına döndü. On sene kadar inzivada yaşadı. Sonra — kendi tâbiriyle — vaktin padişahı (1) onu Nişabura gitmeğe davet etti. Orada yeniden tedrise başladı. Fakat bilâhara bu vazifeyi de bırakarak Tus'a döndü. Yaptırdığı bir tekke ile bir medresede tedris ve irşat ile meşgul oldu. 14 cemaziyelâhir 505 (1111) tarihinde 55 (53) yaşında

---

(1) Bu davet 499 (1105) tarihinde vuku bulmuştur, Gazali'nin halife unvanını kullanmayıp padişah dediğine göre bu zatın Selçukilerden Melikşahın oğlu Mehmet Gıyaseddin olması gerektir.

vefat etti. Mezarı Tus'da meşhur şair Firdevsî'nin mezarı karşısındadır.

Gazali çok eser bırakmış verimli bir müelliftir. Eserlerinden birkaçı şunlardır: İhyâu Ulûm-id-dîn, Tehâfüt-ül-felâsife, Minhâc-ül-âbidîn, Mişkât-ül-envâr, El-munkızu-min-ad-Dalâl, El-Kıstâs-ül-müstakîm, İlcâm-ül-avâm an ilm-il-kelâm, El-madnunu bihi alâ-gayri ehlili, Faysal-üt-tefrika beynel-İslâmi ve-'z-Zendaka, Eyyüh-el-veled, Kimyâ-yı Saâdet, Nasihat-ül-Mülûk v.s.

Son iki kitap Farisî diliyle yazılmış, sonraları Arapçaya ve diğer lisanlara tercüme edilmiştir. Bu eserlerin en meşhuru "İhyâu Ulûm-id-dîn" ile "Tehâfüt-ül felâsife" dir.

Gazali daha çocukken babası öldü. Öleceğine yakın oğulları Muhammed ile Ahmedi (Gazali ile küçük biraderini) bir sofinin eline teslim etti. Pek az olan malını da onlara bıraktı. Babadan kalan mal bitince sofî, geçimlerini sağlamak maksadiyle onları bir medreseye yerleştirdi. Sonraları Gazali bu hâdiseye işaret ederek: "Biz Allah rızası için ilim tahsiline başlamadık. Fakat ilim Allah rızası için olmaktan başka bir gayeyi kabul etmedi." tarzında çok büyük bir söz söylemiştir. Gazalinin bir müddet o sofinin yanında bulunması onun ruhu üzerinde mühim bir tesir bırakmış, bilâhare o da tasavvuf tarikına girmiştir.

Gazali felsefecilere çok muarızdır. Yukarıda adı geçen ve felsefeyi tenkid eden "tehafüt-ül-felâsife" adındaki kitabını İbni Sina'ya karşı yazmıştır. Buna meşhur İslâm filozofu Endülüslü İbni Rüşd "Tehafüt-ü-tehafüt-il-felâsife" adlı kitabiyle cevap vermiştir. Fatih Sultan Mehmet, devrinin âlimlerinden Hocazade Mustafa ile Tus'lu Alâeddin'e bu iki kitabın muhakemesi hakkında birer kitap yazmalarını emretmiş, Hocazadenin Gazaliyi müdafaa eden kitabı çok şöhret kazanmıştır. Rumî 1303 tarihinde Gazalinin, İbni Rüş-

dün ve Hocazadenin eserleri bir arada Kahire'de basılmıştır.

Gazali, "El-munkız" risalesini de felsefecilerle tâlimiyecilere karşı yazmıştır. Kitabın sonunda bu ciheti açıkça anlatıyor. Gerçi başka bahislere de temas etmiştir, fakat en çok bunlar hakkında mütalâa yürütmüştür. Felsefecilere dair herkesin az çok fikri vardır. Fakat talimiyeciler kimlerdir? Bunlara İsmailiye, Bâtıniye de denir. Birtakım adları daha vardır. Horasan taraflarında "Ehl-i talim" adiyle tanınmışlardır. Mezhepleri hakkında bilgisi olmıyan kimselerin aydınlanmağa ihtiyaçları olacağı şüphesizdir. Tercümede bunlara dair not şeklinde biraz malûmat verilmekte ise de burada birkaç satırla biraz açıklamak faydadan hâli olamaz. Mezhebin adından mahiyeti hakkında fikir edinmek mümkündür. Fakat bir az derinleştirildiği zaman içinden pek çıkılamıyacak bir hal aldığı görülür. Gazali de böyle diyor. Bu mezhep erbabı, hakikatlerin akıl ile ispat olunabileceğini kabul etmezler. Her şeyi; mâsum, yani günahtan sakınmak melekesine sahip bir muallimden öğrenmekiktiza ettiğini iddia ederler. Bu muallim, onların itikadınca, Hazreti Ali evlâdındandır. Kendini belli etmiyerek memleketleri dolaşır. Onun adına, "Daî" denilen birtakım kimseler mezhebi yaymağa gayret ederler. Bu daîlerden biri olan meşhur "Hasan Sabbah" tarihte büyük bir şöhret bırakmıştır.

Müellif bu risalede söz aralarında kendi hal tercümesine ve ilmî hüviyetine dair de çok kıymetli malûmat vermiştir. Okuyanlar bu hususta çok şeylere vâkıf olurlar. Hattâ bu risale okunduktan sonra ona dair yazılmış bazı yazıların düzeltilmeğe muhtaç olduğu görülür.

Gazali'nin bu risalede temas ettiği birçok meseleler içinde en çok dikkati çeken ve insanı düşündüren bir nokta vardır ki onu anlatmadan geçmek doğru

olamaz: Meşhur Fransız filozofu Dekart (Descartes) tan (1596-1650) beş buçuk asır kadar evvel dünyaya gelmiş olan bu büyük adam, Dekart gibi, (İhsasat) ve (akliyat) a dayanan bilgilere tamamiyle itimad edilemiyeceğini daha o zaman ortaya atmış, fikrini misallerle tesbit etmiştir. Kitapta "Safsataya kapılarak ilimleri inkâr ettiğime dair" başlıklı kısmı dikkatle okuyanlar göreceklerdir ki Gazali de Dekart gibi bir müddet temelli bilgi edininciye kadar bütün bilgilerden şüphe etmiştir. Nihayet "zarurî" yani delile muhtaç olmıyan bedihî bilgileri temelli bilgi olarak kabul edip şüphecilikten kurtulmuş, kendisini şüphecilikten kurtardığı için de mutasavvıf bir müslümana yakışır tarzda Cenabı Hakka hamdetmiştir.

Gazali, çağdaşı olan büyük âlimler kadar meseleleri aklî ve mantıkî usullerle ispat için delil tertibinde mahir olduğu halde kalbî duyguları, başka tâbir ile nakli aklî delillerden üstün tutar. O, Talimiyecilerin "Talime ve muallime ihtiyaç vardır" fikrini kabul etmiştir. Ancak muallim meselesinde onlardan ayrılmıştır. "Bizim muallimimiz Hazreti Muhammeddir" diyor. O, nübüvvete, yani peygamberliğe bağlıdır. Her hakikatın onun ile aydınlanacağına kanidir. Aklî muhakeme ile hakikatlere erileceğini imkânsız sayar. Hülâsa hakikati dinde arar. İşte bu sebeple, bir meseleyi çözmek için aklî delilleri tertip etmekte insanı hayrete düşüren İbniSinayı tenkid etmiş ve ona karşı Tehafüt kitabını yazmıştır. Bununla beraber İbni Sina ile Farabi'nin felsefedeki kudretlerini hiçbir müslüman âlimde bulamadığını itiraf etmiştir.

Mehmet Ali Ayni, Gazali'nin uslûbu hakkında şöyle der:

"Hem bu kaadr rengîn ve rakik ve hem pürmaâni bir üslûp hiçbir edebiyatta hemen maruf değildir. İşte bundan dolayıdır ki Gazali'nin harfiyyen tercüme-i asârındaki usret fevkalâde olup bu ise şayanı eseftir."

Bu söz doğrudur, şu küçük risaleyi tercüme ederken bazı yerlerde epeyce yoruldum. O gibi yerlerde manâya tamamiyle sadık kalmakla beraber ifadenin Türkçemize uygun olması ve mânanın iyice anlaşılabilmesi için ufak tefek üslûp tasarruflarında bulunmayı muvafık buldum. Böyle yerler pek azdır.

Risalede birçok eski terimler bulunmaktadır. Bu terimlerden birçoğunun bugün kabul edilmiş Türkçe karşılıkları vardır. Ancak bu karşılıklardan bir kısmının yazı diline girmediği ve bu sebeple birçok okur yazar kimselerce bilinmediği de bir hakikattır.

Klâsikleri tercüme ettirmekten maksat bunların okunmasını sağlamaktır. Bir insan okuduğu bir kitapta sık sık kendince "alışılmış" olmıyan kelimelerle karşılaşırsa mütalaadan zevk almaz. Bu da okuyucuların sayısını azaltır. Bu düşünce ile yazı diline henüz girmemiş olan bir kısım yeni terimleri kullanmadım. Lâzım gelen yerlerde kullandığım eski terimlerin mânalarını not şeklinde açıkladım. (*)

Hilmi Güngör

(*) Müellifin biyografisi için Bkz. İslâm ansiklopedisi, Cz. 37, s. 748-760.

El-munkızu Min-ad-Dalâl'in Rahmi Balaban tarafından, Sapıklıktan Kurtuluş adiyle yayımlanmış bir tercümesi varsa da maâlen denecek şekilde sathî ve muhtasardır. Eserin Garp dillerinden birine olan tercümesinden dilimize çevrildiği, asıl metne uymaması dolayısiyle, söylenebilir. Bkz. Hakikat Yollarında serisi, No 1, Gazali, Sapıklıktan Kurtuluş, M. Rahmi Balaban, Gayret Kitabevi, İstanbul 1947, 16 sahife.

EL-MUNKIZU MİN-AD-DALÂL

RAHMAN VE RAHİM OLAN TANRININ ADİYLE BAŞLARIM

Her kitabın ve her makalenin başında kendisine hamdolunan Allaha hamdederim. Hakkı haber veren Allah elçisi Muhammed Mustafaya, insanları dalâletden kurtarıp doğru yola götüren âline ve eshabına salât ve selâm okurum. Bu vecibeyi eda ettikten sonra maksada başlıyorum:

Ey din kardeşim, [1] ilimlerin gayesi ile sırlarını; mezheplerin, şaşkınlık doğuran halleriyle derinliklerini (mahiyetlerini) sana anlatmamı istedin. Türlü dinî meslek ve yollar içinde hakkı bulup meydana çıkarmak için çektiğim zahmetleri, taklit suretiyle olan itikattan [2] kurtulup tahkik derecesine nasıl yükseldiğimi, ilkin İlmi Kelâmdan faydalandığım cihetleri, sonra Hakka ermeyi İmam tanıdıkları bir kimseyi taklit etmeye hasreden «Ehl-i Tâlim» in [3] gittikleri yolları, daha sonra, beğenmeyip tenkid

---

[1] Eski âlimlerden bazıları kendilerinden bir şey soranlara bir risale ile cevap verirlerdi. Gazalide de bu âdet var. «İlcam-ül avâm An-ilm-il kelâm», «Eyyüh-el-veled» kitaplarını bu suretle yazdığı gibi bu risaleyi de öyle yazmış. Soruları soranın kim olduğuna işaret yok.

[2] İtikatta taklit, başkasının sözünü delilsiz kabul etmektir. Aksi «tahkik» tir.

[3] «Ehl-i talim» şiilerden bir taifedir. Bunlar hakikatleri İmam tanıdıkları bir zattan öğrenmek icap et-

ettiğim felsefe mesleklerini, nihayet doğru bulduğum ve kabul ettiğim tasavvuf tarikını, halkın sözlerini ve düşüncelerini tetkik ettiğim sıralarda bana malûm olan hakikat özlerini, Bağdatta birçok talebeye ders vermekte iken ne sebeple bundan feragat ettiğimi, uzun müddet sonra niçin Nişabura dönüp tekrar ilim yaymıya başladığımı açıklamamı arzu ettin. Bu istekte samimî olduğuna kanaat getirdiğim için arzunu yerine getiriyorum. Tanrıdan yardım isteyip ona tevekkül ederek, tevfikını benden esirgememesini dileyip ona sığınarak size söylüyorum: Biliniz ki - Allah sizi doğru yolda yürümeğe muvaffak etsin, ve hakikata boyun eğmenizi kolaylaştırsın - insanların muhtelif din ve milletlere ayrılması; bir ümmetin, yolları ayrı olan türlü fırkalara ayrılarak birçok mezhepler meydana getirmesi derin bir denizdir ki çokları içinde boğulmuş, pek az kimseler ondan kurtulmuştur. Her fırkaya mensup olan kimse, kurtulan kendi fırkası olduğunu zanneder ve «Her zümre kendi gidişinden memnudur - ayet» Bütün sözleri hakikat olan Peygamberlerin ulusu - Allahın salâvatı ona olsun - kendi ümmetinin de böyle olacağını: «Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. İçlerinde necat bulan yalnız bir tanedir » mânasındaki hadis - i şerifinde bize haber vermiştir. O büyük Peygamberin, olacağını haber verdiği şey tahakkuk

---

tiğini iddia ederler. Bunlara «İsmailiye» ve «Bâtıniye» dahi denir. Kitapta kendilerinden uzun uzadıya bahsedilecektir.

etti. Gençliğimin ilk devresinden itibaren, yirmi yaşına girmeden evvel, bülûğa yaklaştığım zamandan bugüne kadar - ki şimdi yaşım elliyi geçmiştir- bu derin denizin dalgalariyle mücadele ediyorum. Cesaretle derinliklerine dalıyorum. Korkak ve çekingen değilim. Bütün karanlık durumlarda da uğraşıyorum. Her güçlüğü yenmeğe çalışıyorum. Her uçurumu atlatmağa gayret ediyorum. Her fırkanın itikadını araştırıyorum. Her taifenin mezhebine ait sırları meydana koymağa çabalıyorum. Hangisi hak, hangisi bâtıl; hangisi Peygamberin sünnetine uygun, hangisi bid'at [1] üzerine kurulmuş? anlamak istiyorum. Bir bâtınînin [2] içindekini öğrenmek dilerim. Bir zahirinin gittiği yolun neden ibaret olduğunu öğrenirim. Bir felsefecinin felsefesinin mahiyetini anlamayı arzu ederim. Bir mütekellimin (İlm-i Kelâm âlıminin) fikrinin ne olduğunu, ne için mücadele ettiğini tetkik ederim. Bir mütasavvıfın iç temizliğine nasıl eriştiğinin sırrına vakıf olmayı çok isterim. Bir âbidin ibadetinin ona ne sağladığını incelerim. Allahı inkâr eden bir zındıkın bu inkâra cüret etmesinin sebeplerini araştırırım. Gençliğimin iptidasından beri hakikatleri kavramağa susamış olmak fıtrî bir âdetimdir. Allah tarafından yaradılışımda yer etmiştir. Bunda benim ihtiyar ve arzumun tesiri yoktur. Bu sayede taklit bağından kurtuldum.

---

[1] Ashabın ve tabiînin gittikleri yola aykırı yol ve gidiş.

[2] Bâtinîler Kur'anın zahir mânasına bakmazlar. «Maksat bâtınıdır» derler.

Çocukluk devrine yakın bir zamanda, göreneğe dayanan akidelerden âzade kaldım. Çünkü gördüm ki daima hıristiyan çscukları hıristiyan olarak, yahudi çocukları yahudi olarak, müslüman çocukları da müslüman olarak yetişiyorlar. Tanrı elçisinden - Allah ona salât ve selâm etsin-rivayet olunan şu manâda bir hadîs işittim. «Her doğan çocuk müslüman yaradılışı üzere dünyaya gelir. Sonra ana ve babası onu yahudi yapar, hıristiyan yapar, mecusi yapar». Asıl yaradılışın hakikati ile ana ve babayı, öğretmenleri taklit etmek dolayısiyle ârız olan akidelerin hakikatini araştırmayı arzu ettim. Telkin ile başlıyan; hangisi hak, hangisi bâtıl olduğunda birçok ihtilâflar vuku bulan bu taklitleri ayırdetmek istedim. İlkin kendi kendime dedim ki benim maksadım işlerin hakikatlerini anlamak ve bilmektir. O halde evvelâ (bilgi) nedir? Bunun hakikatini araştırmak icap eder. Nihayet anladım ki (yakîn) reddesine varan bilgilerde bilinen şeyin asla şek götürmüyecek derecede anlaşılmış olması gerektir. Bunda yanılmış olmak, vehme kapılmak ihtimali vârit olmaz. Kalp böyle bir ihtimale imkân veremez. Hatadan emin olmak için (bilgi) o suretle kuvvetli olmalıdır ki mesela birisi o bilginin bâtıl olduğunu iddia etse ve taşı altına çevirmek, deyneği ejderha yapmak suretiyle de dâvasının doğruluğuna delil gösterse bu keyfiyet o bilgi sahibine şek vermez. Ben (on) sayısının (üç) ten büyük olduğunu bildiğim halde birisi «hayır üç on'dan daha büyüktür. Sözü-

me inanmanız için de şu değneği ejderhaya çevireceğim.» dese ve dediğini yapsa, ben de görsem, bu yüzden bilgimde bana bir şek arız olmaz. Ancak o adamın bunu nasıl yaptığına şaşarım. Yoksa bildiğim şeyde şüphe etmem. Sonra anladım ki bu tarzda bilmediğim, bu suretle (yakîn) hasıl etmediğim her bilgi itimada şayan değildir, hatadan emin olamaz. Hatadan emin olmıyan bilgi de yakîn ifade etmez.

***

SAFSATAYA [1] KAPILARAK İLİMLERİ İNKÂR ETTİĞİME DAİR

Sonra bilgilerimi kontrol ettim. Gördüm ki bende (hissiyat) ve (zaruriyat) [2] tan başka böyle bilgi yok. Dedim ki şimdi bende hâsıl olan yeisten sonra hissiyat ve zaruriyattan ibaret olan bedihî bilgilerden başka müşkülleri çözecek bir vasıta kalmadı. Öyle ise ilkin bu bilgileri inceliyerek kuvvet derecelerini anlamalıyım. Tâ ki mahsusata olan güvenim, zaruriyatta yanılmaktan emin olmaklığım; taklide dayanan eski bilgilerimle birçok kimselerin ispata dayanan bilgilerindeki emniyet cinsinden midir? (ya-

[1] Vehim ifade eden mukaddimelerden tertip edilmiş delil. Karşıdaki muarızı şaşırtmak ve susturmak için kullanılır.

[2] Hissiyat. Beş hasse ile kazanılan bilgiler.

Zaruriyat : Delil aramağa muhtaç olmıyan bedihî bilgiler. Bir ikinin yarısıdır, gibi.

ni şek götürür). Yoksa bu emniyet hakikate uygun, yanılmak ihtimalinden uzak bir şey midir? Anlaşılsın. Çok ciddî bir gayretle mahsûsat ve zaruriyat üzerinde düşünmeğe, bunlarda nefsimi şüpheye düşürmek mümkün olup olmadığını aramağa başladım. Uzun müddet şüpheden ileri gelen araştırmalardan sonra mahsûsatta hata olmıyacağına emin olmayı nefsim kabul etmedi. Bu hususta düştüğü şek kuvvet buldu. İçim diyordu ki «Mahsûsata nasıl güvenilebilir? Bunların en kuvvetlisi göz hassesidir. Bu hasse gölgeye bakar, onu sabit, hareketsiz görür. Onda hareket olmadığına hükmeder. Bir müddet sonra tecrübe ve müşahede ile anlar ki o, hareket ediyor. Ancak o hareket birdenbire olmayıp tedriç ile, zerre zerre oluyor, onda sabit olmak durumu görülmüyor. Kezaltk göz yıldıza bakıyor. Onu bir altın lira büyüklüğünde görüyor. Halbuki hendesî deliller, onun, üzerinde bulunduğumuz küreden daha büyük olduğunu gösteriyor. Mahsûsatta bu gibi hallerde his hâkimi hükmediyor. Fakat akıl hâkimi müdafaasına imkân olmıyacak şekilde tecrübe ile yalanlıyor.»

Dedim ki «mahsûsata olan güven bâtıl oldu. O halde zarurî olan aklî bilgilerden başka itimada değer bir şey kalmadı.» «On, üçten büyüktür; bir şeyde nefiy ve ispat bir araya gelmez; bir şey hem hâdis, hem kadîm; hem var, hem yok; hem vacip (bulunması zaruri), hem muhal olamaz,» sözleri gibi.

Bunun üzerine mahsûsat işe karıştı. Dedi ki:

— «Bu gibi aklî bilgilere olan itimadının mahsûsata olan itimadına benzemiyeceğine nasıl emin olabilirsin? Bana güvenin vardi. Akıl hâkimi geldi, beni tekzip etti. O olmasaydı beni tasdikte devam edecektin. İhtimal ki akıl anlayışının ötesinde diğer bir hâkim vardır. Ortaya çıktığı vakit aklı verdiği hükümden dolayı tekzip eder. Nasıl ki akıl hâkimi ortaya çıktığında hissi verdiği hükümden dolayı yalanladı.. Aklın ötesinde diğer bir idrakin ortaya çıkmaması onun muhal olmasına delâlet etmez.»

Nefis bunun cevabında biraz durakladı ve rüya hadisesiyle içindeki şüpheyi kuvvetlendirdi ve dedi ki:

— Görmüyor musnn? uykuda birtakım şeylerin varlığına inanıyorsun, birtakım halleri tehayyül ediyorsun, onlarda sebat ve istikrar bulunduğunu kabul ediyorsun. O durumda onlar hakkında hiçbir şekke düşmüyorsun. Sonra uyanıyorsun, görüyorsun ki bütün tahayyül ettiğin, inandığın şeylerin aslı yok. O halde uyanık iken hissin, yahut aklın delâletiyle edindiğin itikadın hak olduğuna nasıl emin olabilirsin? Vakıa o itikat, içinde bulunduğun hale nazaran haktır. Lâkin mümkündür ki sana diğer bir hal arız ola ki onun uyanıklığına nisbeti senin uyanıklığının uykuya nisbeti gibi olsun, uyanıklığın o hale izafetle uyku sayılsın. O hal sana arız olduğu zaman aklınla tevehhüm ettiğin her şeyin

hayal olduğunu, asılsız bulunduğunu kesin olarak anlarsın. Belki bu hal sofîlerin kendilerinde bulunduğunu iddia ettikleri haldir. Onlar kendilerinden geçip hasselerini kaybettikleri zaman kendilerinde mâkulata uymıyan bazı halleri müşahede ettiklerini söylerler. İhtimal ki bu hal ölümdür. Çünkü Hazreti Peygamber - Allah ona salât ve selâm etsin - «İnsanlar uykudadırlar. Öldükleri zaman uyanırlar» buyurmuştur. Dünya hayatı ahirete nisbetle uyku sayılabilir. İnsan öldüğü zaman her şey ona şimdi gördüğünden başka türlü görünür. O zaman kendisine denir ki:

— Üzerinden örtünü (Perdeni) kaldırdık. Bugün gözlerin daha keskindir [1].

Bu vesveseler içime doğunca kalbimde yer etti. Buna bir ilâç aradım, fakat bulamadım. Çünkü bu vesveseleri ancak delil ile giderebilirdim. Delil de ancak (bedihî) dediğimiz bilgilerden meydana gelebilirdi. Bu bilgiler müsellem [2] olmayınca onlardan delil tertip etmek de mümkün olmadı. Bu hal güç iyileşen bir dert gibi iki ay kadar içimi kemirdi. Durum itibariyle safsata mezhebine saplanmıştım. Fakat kimseye bundan bahsetmiyordum. Nihayet Cenabı Hak beni o hastalıktan kurtardı. Nefsim sıhhat ve itidale döndü. (Zaruriyat) dediğimiz bilgilerim

[1] Âyet.

[2] Müsellem, kabul edilmiş demektir.

kabule şayan, güvenilir olduğuna emin oldum. Bu emniyet, delil tertip ve tanzim etmek suretiyle hâsıl olmuş değildi. Ancak Cenabı Hakkın kalbime attığı bir nur sayesinde olmuştu. Bu nur, bircok bilgilerin anahtarıdır. Hakikatlere ermek daima delil ile olur zannedenler Allahın geniş ve sonsuz rahmetini daraltmış olurlar. «Tanrı bir kimseyi hidayete eriştirmek istediği zaman, islâm dinini kabul etmesi için göğsünü şerh eder.» mânasındaki ayeti kerimede «şerh» ten maksat ne olduğunu Hazret Peygambere sormuşlar,

— Şerh tanrının kalbe attığı bir nurdur, buyurmuşlar.

— Bunun alâmeti nedir? demişler.

— Gurur yeri olan dünyadan uzaklaşmak, ebediyet diyarı olan ahirete bağlanmak, sığınmaktır, cevabını vermişlerdir.

Hazreti Peyğamber bir hadis-i şerifinde: «Allah halkı karanlık içinde (nefsin hükmü altında) yarattı. Sonra onların üzerine kendi nurundan serpti (hidayet etti) buyurmuşlar. İşte yukarda bahsi geçen nur, bu nurdur. Keşfi, yani hakikatlere vakıf olmayı bu nurdan beklemek gerektir. Bu nur zaman zaman Tanrının kereminden fışkırır. Ona ermek için fırsat kollamalıdır. Nitekim Hazreti Peygamber; «Dünyadaki hayatınızda zaman zaman Rabbinizin ilhamkâr lûtufları zuhur eder Onları kaçırmamıya çalışın» buyurmuştur.

Bu hikâyeyi anlatmaktan maksat, hakikati aramakta çok ciddî hareket ettiğimi göstermektir. O derecede ki aramak lâzım olmıyan şeyi bile aradım. Çünkü bedihîyatı aramak iktıza etmez. Onlar hazırdır (herkesçe malûmdur) Hazır olan şey aranırsa kaybolur, gizlenir. Aranması lâzım olmıyan bir şeyi arıyan kimse aranması iktiza eden şeyi aramakta kusur etmekle itham olunamaz.

***

HAKİKATİ ARAŞTIRANLARA DAİR

Cenabı Hak lûtfu ve keremi ile beni bu hastalıktan iyi edince hakikati araştıranların dört sınıftan ibaret olduğuna dikkat ettim. Birinci sınıf İlmi Kelâm âlimleridir. Bunlar rey ve istidlâl sahibi olduklarını iddia ederler.

İkinci sınıf Bâtiniye fırkasıdır. Bunlar, talim ashabından olduklarını, hakikatleri «İmam-ı masum [1]» dan öğrendiklerini söylerler.

Üçüncü sınıf felsefecilerdir. Bunlar da mantık, ve Bürhan [2] erbabı olduklarını iddia ederler.

Dördüncü sınıf mutasavvıflardır. Bunlar Tanrının huzurunda bulunduklarını, müşahede ve keşif ashabından olduklarını iddia ederler.

---

[1] Masum, günahtan sakınma melekesine sahip, demektir.

[2] Yakîn ifade eden bilgilerden tertibedilmiş delil.

Ben de kendi kendime dedim ki hakikat bu dört mesleğin dışında kalamaz. Bu meslekler erbabı hakikati aramak yolunda yürüyorlar. Hakikat bu meslekler dışında kalırsa o zaman ona ulaşmak ümidi kalmaz. Çünkü taklitten ayrıldıktan sonra tekrar ona dönmek imkânı yoktur. Mukallidin mukallit olduğunu bilmemesi şarttır. Mukallit olduğunu bildiği anda taklide dayanan bilgisi bir şişe gibi parçalanır, hiçe iner. Bu parçalar biribirine eklenmekle düzelmiş olmaz. Meğer ki dimağda eritilerek yeni bir kalıba dökülmüş olsun. Bu yola girmeye, bu fırkaların düşüncelerinin mahiyetini araştırmaya koyuldum. Önce ilmi kelâmı, sonra felsefe yolunu, daha sonra bâtınîlerin talimatını, dördüncü olarak tasavvuf mezhebini inceledim.

İLM-İ KELÂMDAN MAKSAT VE GAYE NE OLDUĞUNA DAİR

Evvelâ ilmi kelâma başladım. Onu lâyıkıyle öğrendim. Özüne vâkıf oldum. Bu ilimde «Muhakkik» [1] sayılan kimselerin kitaplarını mütalâa ettim. Arzu ettiğim konulara dair kitap tasnif ettim. Gördüm ki bu ilim kendi gayesini temine kâfi geliyor. Fakat benim maksadımı temin edemiyor. İlmi kelâmın gayesi Ehli Sünnetin akidesini muhafaza etmek, onu bid'at erbabının karıştırmasından korumaktır. Tanrı, elçisinin diliyle

[1] Meseleleri delil ile ispat ederek kabul eden âlim.

kendi kullarına din ve dünyalarının iyiliğini sağlıyan hak bir itikadı telkin etti. Kur'anı Kerim, Peygamberin sözleri (hadisler) bunu bize haber veriyor. Sonra Şeytan, bid'at ashabının vesveselerine, sünnete muhalif bir takım kanaatler karıştırdı. Onu yaydılar, müslümanların doğru itikatlarını teşviş edeyazdılar. Cenabı Hak İlmi Kelâm âlimlerini yarattı. Geleneğe bağlı Ehli sünnete muhalif olan türemiş bîd'at ashabının kötü gidişlerini meydana koyacak sözlerle sünnete yardım etmek arzusunu onlarda uyandırdı.

İşte (İlmi Kelâm) ve (Mütekellimîn) bundan doğdu. Bunlardan bir taife Cenabı Hakkın kendilerine verdiği vazifeyi yerine getirdi. Sünneti iyi müdafaa, Peygamberin telkin ettiği akideyi muhafaza ettiler. Uydurma bid'atlere karşı koydular. Lâkin bu müdafaalarda, hasımları tarafından ileri sürülmüş, kendileri tarafından ya taklit, ya icma-ı ümmet, yahut da Kur'an ve hadise uygunluk dolayısiyle kabul ve teslim edilmiş bazı mukaddimelere [1] dayandılar. En çok hasımlarının sözlerindeki tenakuzları meydana koymak, onların kabul ettikleri esasların doğurduğu batıl fikirleri muaheze etmek gibi şeylerle uğraştılar. (Bedihî) sözlerden başka sözleri asla kabul etmiyen bir kimse için bu çeşit sözlerin faydası pek az olur. Binaenaleyh ilmi kelâm kâfi derecede beni tatmin etmedi. Yukarıda şikâ-

[1] Mukaddime: Mantıkta bir kıyasta bulunan iki cümleden her biri. Burada prensip diyebiliriz.

yet ettiğim derdime şifa olmadı. Evet (Kelâm) sanatı meydana geldikten sonra onunla iştigal çoğalıp zaman geçince (Mütekellimîn) sünneti müdafaa ederken eşyanın hakikatlerini anlatmağa özendiler. Cevherden, arazdan ve bunların ahkâmından bahsetmeğe başladılar. Fakat ilmi kelâmdan maksat bu değildi. Bunun için sözleri asıl gayeyi temin edemedi. Halkın akide ihtilâfından doğan şaşkınlık karanlığını tamamiyle gideremedi. Benden başkası için böyle bir gaye tahakkuk etmiş olabilir. Hattâ bir kısım insanlarda böyle bir gayenin tahakkuk etmiş olduğuna şüphe etmem. Fakat bunun (evveliyat) tan [1] olmıyan bazı noktalarda taklit ile karışık olduğu da şüpesizdir. Ben şimdi kendi halimi anlatıyorum. Yoksa ilmi kelâmden şifa bekliyenlere diyeceğim yok. Şifa veren ilâçlar derdin başkalığına göre değişir. Ne kadar ilâç vardır ki bir hastaya menfaat, diğer birine mazarrat verir

***

FELSEFENİN GAYESİNE DAİR

(Felsefenin gayesi nedir? Kötü olan ve olmıyan kısımları hangileridir? felsefeciler hangi sözlerinde tekfir olunurlar, hangilerinde olunmazlar? Hangi sözlerinde ehli bid'attan sayılırlar, hangilerinde sayılmazlar? Ehli hakkın sözlerinden çalıp bâtıl maksatlarını kabul ettirmek

---

[1] İspata muhtaç olmıyan bedihî bilgiler.

için kendi sözlerine karıştırdıkları sözler nelerdir? Hak dedikleri bu sözlerden halk nasıl nefret etmiştir? Hakikat sarrafı olan kimseler felsefecilerin sözlerindeki halis hakkı kalp ve mağşuş haktan nasıl ayırdetmişlerdir? Bu cihetleri izah edeceğim.)

İlmi kelâmı bitirdikten sonra felsefeye başladım. Şunu kesin olarak anladım ki bir ilme son haddine kadar vâkıf olmıyan kimse o ilimdeki bozukluğa vâkıf olamaz. O derece vâkıf olmalı ki o ilimde en büyük âlim sayılan kimseye eşit olmakla kalmayıp onun derecesini geçmeli ve onun kavrıyamadığı derin noktaları, gaileleri kavramalıdır. Ancak o zaman o ilmin fâsit olduğuna dair iddiası doğru olabilir. İslâm âlimleri içinde himmetini bu noktaya sarfetmiş bir kimseyi göremedim. Mütekellimînin, kitaplarında felsefecileri reddettikleri yerlerde onlardan aldıkları sözlerin hep vuzuhsuz, perişan, tenakuz ve fesatla dolu olduğunu gördüm İlimlerin inceliklerine nüfuz ettiğini iddia edenler şöyle dursun, cahil halktan bir kimse bile o sözlere kanamaz. Anladım ki bir mezhebi iyice anlamadan, özüne vâkıf olmadan reddetmek karanlığa kubur sıkmak gibidir. Bu sebeple felsefe tahsiline ciddiyetle sarıldım. Bu bapta yazılmış kitapları bir üstattan yardım görmeğe muhtaç olmadan mütaleaya koyuldum. Şer'î ilimlerin tedris ve tasnifinden boş kaldığım saatlerde buna çalıştım. O sıralarda Bağdatta üç yüz talebeye ders veriyor-

dum. Cenabı Hak, boş zamanlarımdaki bu mütalâalarla iki seneden az bir vakitte beni bu ilmin en son haddine muttali kıldı. İlmi tamamiyle anladıktan sonra bir sene kadar da daimî surette onu düşündüm, tekrarladım, derinliklerine daldım. Nihayet oradaki aldatmalara, tezvirlere, hakikat ve hayallere şek ve şüpheye mahal kalmıyacak surette vâkıf oldum. Şimdi felsefecilerin ve ilimlerinin hikâyesini benden dinle. Bunların birkaç sınıf olduğunu, ilimlerinin de birkaç kısımdan ibaret bulunduğunu gördüm. Bütün bu sınıflar; eskilerle daha önçekiler, sonrakilerle evvelkiler arasında, hakikatten uzak ve yakın olmak hususunda büyük fark bulunmakla beraber hepsi küfür ve ilhat [1] damgasını taşırlar.

***

FELSEFECİLERİN SINIFLARINA VE HERSİNDE KÜFÜR DAMGASININ BULUNDUĞUNA DAİR

Felsefeciler; fırkaları çok, mezhepleri muhtelif olmakla beraber üç kısma ayrılırlar: Dehrîler, tabiîler, ilâhîler.

Birinci sınıf dehrîlerdir. Bunlar en eski felsefecilerden bir taifedir. Kâinatın tedbirli, âlim, ve muktedir bir yaratıcısı bulunduğunu inkâr ettiler, âlem ötedenberi kendiliğinden böylece mevcuttur, bir yaratıcısı yoktur. Hayvan meniden

[1] Bâtıl mezhebe sülûk etmek.

vücude gelir. Meni de hayvandan hasıl olur. Ötedenberi böyledir ve böyle gidecektir; dediler. Bu kısım felsefeciler zındıktırlar.

İkinci sınıf tabiîlerdir. Bunlar bir zümredir ki en çok tabiat âleminden, hayvanların ve nebatların acaibinden bahsettiler. «Hayvanların azasını teşrih» ilmi ile çok meşgul oldular ve bu ilimde Cenabı Hakkın çok hayret verici sanatlarını ve yüksek hikmetlerini gördüler. İşlerin gayelerine vâkıf, kadir ve hakîm bir hâlikın varlığını itirafa mecbur kaldılar. Teşrihi ve menafiül'aza ilimінin acayip cihetlerini mütalâa eden her insanda hayvan yapısını, bahusus insan yapısını bina eden Allahın tedbirlerindeki kemale dair böyle zaruri bir ilim hasıl olur. Fakat, tabiîler tabiattan çok bahsettikleri için hayvanî kuvvetlerin kıvam ve kemal üzere bulunmasında mizacın itidal üzere bulunmasının büyük tesiri olduğuna vâkıf oldular. İnsandaki «Kuvvei âkıle [1]» nin de mizaca tâbi olduğunu zannettiler ve mizacın bozulmasiyle o da bozulur ve yok olmuş bir şey tekrar var olamaz, dediler. Bu sebeple bunlar «Nefs ölür, bir daha dönmez» fikrine zahip oldular ve ahiret yoktur, dediler. Cenneti, cehennemi, kıyameti ve hesabı inkâr ettiler. İbadet için sevap, günah için azap olacağını kabul etmediler. Gemsiz, başı boş kaldılar Hayvanlar gibi, şehvetlere daldılar. Bunlar da

[1] Hayat ve idrak kuvveti.

zındıktırlar. Çünkü imanın esası Allaha ve ahirete inanmaktır. Bunlar Allaha ve sıfatlarına inandılarsa da ahireti inkâr ettiler.

Üçüncü sınıf ilâhilerdir. Bunlar daha sonra yetişen felsefecilerdir. Bunlardan biri Eflâtunun hocası olan Sokrattır. Eflâtun da Aristo'nun hocasıdır. Mantık ilmini tertip eden, felsefî ilimleri telhis edip kolayca istifade edilir hale getiren Aristo olmuştur. Bu suretle bu ilimlerin, anlaşılması güc kısımları daha kolay anlaşılır bir hale geldi. Bunların hepsi, yukarıdaki iki sınıfı, yani dehrilerle tabiîleri reddettiler. Onların büyük hatalarını başkalarına söz bırakmıyacak surette açıkladılar. Onların bu suretle birbiriyle çarpışmaları «Allah müminleri çarpışmadan kurtardı» mânasındaki ayeti kerime fehvasınca müminlerin onları reddetmek için uğraşmasına hacet bırakmadı. Sonra Aristo, Eflâtunun, Sokratın ve daha önce yaşamış ilâhîlerin felsefesini şiddetle reddetti, hepsinden uzaklaştı, ayrı kaldı. Bununla beraber onların küfür ve bid'at sayılan bazı fikirlerini kabul etti, kendini o gibi fikirlerden kurtaramadı. Bu sebeple gerek bunları, gerek İbni Sina, Farabi ve başkaları gibi onlara uyan islâm felsefecilerini tekfir etmek vacip oldu. Şunu da ilâve edelim ki hiçbir müslüman filozof İbni Sina ve Farabî kadar Aristonun ilmini bize lâyıkıyle nakletmeğe muvaffak olamamıştır. Başkalarının naklettikleri hep hatalı ve karışıktır. Okuyanların zihni karışır, anlayamaz. Anlaşılmı-

yan bir şey nasıl red veya kabul edilebilir? İbni Sina ve Farabînin nakillerine göre Aristonun bizce malûm olan bütün felsefesi üç kısma ayrılır. Bir kısmı küfre gider, bir kısmı bid'at sayılır, bir kısmının da asla inkârı icap etmez.

Bunları tafsil edelim.

***

FELSEFENİN KISIMLARINA DAİR

Felsefî ilimler, elde etmek istediğimiz maksada göre, altı kısımdır: Riyaziye, mantık, tabiîye, ilâhiye, siyasiye, ahlâk.

1 — RİYAZİYE

Riyaziye; hesap, hendese ve heyet ilimlerinden ibarettir. Bunların hîçbirinde ne müsbet, ne de menfi cihetten dine taallûk eden bir cihet yoktur. Bunlar aklî delillerle ispat olunan şeylerdir. Anlaşılıp öğrenildikten sonra inkâra mahal kalmaz. Fakat bunlardan iki fenalık doğmuştur. Birisi şudur: Bu ilimleri mütalâa eden kimse oradaki incelikleri ve delilleri hayret ve taaccüp ile karşılar. Bu yüzden felsefecilere karşı içinde takdir hissi uyanır. Zanneder ki felsefecilerin bütün ilimleri açık olmak ve kuvvetli delile dayanmak hususunda bu ilim gibidir. Sonra felsefecilerin küfrünü, Allahı inkâr ettiklerini, maneviyata kıymet vermediklerini şundan bun-

dan işitir, sırf onları taklit etmek sebebiyle kâfir olur. Kendi kendine «Din hak bir şey olsaydı riyaziyeyi bu kadar incelemiş olan bu büyük adamlarca malûm olurdu, gizli kalmazdı.» der, onların küfrünü, inkârını işitince dini inkâr etmenin doğru olduğuna kanaat getirir. Başka hiçbir dayanağı olmadığı halde yalnız böyle bir düşünce ile doğru yoldan çıkan ne kadar adam gördüm! Taklit ile doğru yoldan çıkan bu adama: «Bir ilimde mahareti olan kimsenin diğer ilimlerde de mahir olması lâzım gelmez. «Fıkıh, Kelâm» ilimlerini iyi bilen bir insanın «tıp» ilminde de hâzık olması icap etmez. Sonra aklî ilimleri bilmiyen bir kimsenin «Nahiv» ilmini de bilmemesi iddia edilemez. Her ilmin erbabı vardır. O ilimde ilerlemişler, başkalarını geçmişlerdir. Bazan bunlar başka ilımlerde cahil ve ahmak mevkiine düşerler. Eskilerin riyaziyata ait sözleri delile dayanır. Fakat ilâhiyatta tahminîdır. Bunu ancak tercübe eden, onunla meşgul olan anlar.» dense kulağına girmez, kabul etmez. Nefsinin galebesi, tembellik arzuları, kendini akıllı göstermekten hoşlanması gibi haller onu bütün ilimlerde felsefecilere iyi gözle bakmakta ısrar etmeğe sevk eder. Bu, büyük bir âfettir. Bu sebeple bu ilimlerle fazla meşgul olanları menetmek vacip olur. Çünkü bu ilimler gerçi dine taallûk etmezler. Ancak fesefecilere ait ilimlerin başlangıcı olduğu için felsefecilerin fenalığı ve uğursuzluğu okuyana sirayet eder.

Bununla fazla uğraşanlar içinde dinden çıkmıyan, takva gemini başından atmıyan pek az kimse vardır.

İkinci fenalık, islâm dininin cahil taraflarından gelmiştir. Bunlar felsefecilere ait bütün ilimleri inkâr etmeyi dine hizmet ve yardım saydılar. Bu suretle onların bütün ilimlerini red, cahil olduklarını iddia ettiler. Hattâ onların ay ve güneşin tutulması hakkındaki sözlerini kabul etmediler. Bu iddiaların şer'a muhalif olduğunu söylediler. Cahillere yakışan bu iddialar, ay ve güneşin tutulmasını kat'î bürhan (aklî delil) ile bilen bir kimsenin kulağına vardığı zaman kendi delilinde şüpheye düşmez, ancak islâm dininin cehil üzerine kurulduğuna, kat'î bürhanları tanımadığına hükmeder, felsefeye karşı sevgisi artar, islâm dininden yüz çevirir. Bu ilimleri inkâr etmekle islâm dinine hizmet ettiklerini zannedenlerin din aleyhinde işledikleri cinayet çok büyüktür. Şeriat, bu ilimler hakkında ne müsbet, ne menfi bir şey söylemiş değildir. Bu ilimlerde de din işlerine dokunacak cihetler yoktur. Hazreti Peygamberin şu mânada bir sözü vardır: «Güneş ile ay Allahın ayetlerinden (alâmetlerinden) iki ayettirler. Bir kimsenin ne ölümü [1] ne de yaşaması için tutulmazlar. Böyle bir şey

[1] Hazreti Peygamberin oğlu İbrahim vefat ettiği gün güneş tutulmuştu. Halk, Peygamberin oğlu öldüğü için güneş tutuldu, demeğe başladı. Hazreti Peygamber onları irşad etti.

gördüğünüz vakit Allahı anmaya ve namaza koşunuz.» Bu hadîste güneş ile ayın seyrini, onların belli durumlarda içtima ettiklerini, yahut karşılaştıklarını tarif eden hesap ilmini inkâra sebep olacak bir şey yoktur. Bu hadis-i şerifin sonu olarak gösterilen: «Ancak Allah bir şeye tecelli ettiği zaman o şey hudua (baş eğmek demek) varır.» cümlesi «sahih» denilen muteber hadis kitaplarında yoktur. İşte riyaziyatın hikmeti ve afeti budur.

2 — MANTIK

Mantıkta da ne müsbet, ne de menfi cihetten dine taallûk eden bir şey yoktur. Mantık delillerin, kıyasların usulünü, bürhanın mukaddimelerinin şartlarını bu mukaddimelerin nasıl tertip edileceğini, (haddi sahih) denilen tariflerin şartlarını, bunun nasıl takip edileceğini - ilmin ya tasavvurdan - ki tarif yoliyle öğrenilir, ya tasdiktan - ki bürhan yoliyle öğrenilir - ibaret olduğunu tetkik eder. Bunlarda inkâr edilmesi gereken bir cihet yoktur. Bunlar «Mütekellimînin» ve ilim erbabının delile ait zikrettikleri şeyler cinsindendirler. Aralarındaki fark ifade şekillerinde, terimlerde görülür. Bir de mantık âlimleri tariflere, taksimlere fazla ehemmiyet verirler, bunları etraflı olarak anlatırlar. Mantıkçıların sözlerine dair misal verelim. Derler ki: Her (a) nın (b) olduğu sabit olursa, bazı (b) nin

(a) olması lâzım gelir. Yani (her insan hayvandır) sözü sabit olunca bundan (bazı hayvanın insan olduğu) mânası çıkar. Bunu şöyle bir kaide ile ifade ederler: «Mucibe-i külliyenin aksi, mucibei cüziyedir.» Bu sözlerin, dinin esaslarına ne taallûku vardır ki inkâr olunsun. İnkâr edilirse mantıkçılar inkâr edenin aklında, hattâ dininde kusur olduğu zannına düşerler. Çünkü o adam dinin bu gibi inkârlar üzerine kurulduğu kanaatinde olduğunu göstermiştir.

Evet, mantıkçıların da bu ilimde bazı fenalıkları görülmektedir. Bunlar «Bürhan» için bir takım şartlar ortaya koymuşlardır. Bu şartlarla (bürhan) şüphesiz (yakîn) ifade eder. Fakat dinî meseleleri tetkik sırasında bu şartlara tamamiyle riayet edememişler, çok müsamahakâr davranmışlardır. Çok kere mantığı tetkik eden bir kimse onu beğenir, çok açık ve kat'i bulur. Sanır ki mantıkçılar kendilerinden rivayet olunan ve küfre varan meseleleri bu gibi bürhanlarla ispat etmişlerdir. Dinî ilimlerde o meseleler hakkında yapılan tahkikata iyice vakıf olmadan o yanlış fikirleri kabul ederek küfre düşer. Bu âfet de mantığa ârız olmaktadır.

3 — TABİÎ İLİMLER

Bu ilim, âlemdeki cisimlerden; yani göklerden, yıldızlardan, yerdeki su, hava, toprak, ateş gibi basit cisimlerden; hayvan, nebat, madenler gibi mürekkep cisimlerden; bunların değişmeleri,

istihale geçirmeleri, imtizaç etmeleri sebeplerinden bahseder. Bu, bir tabibin insan cisminden, mühim ve tâli âzasından ve mizacının istihalesi sebeplerinden bahsetmesine benzer. Din tıp ilmini inkâr etmediği gibi tabiî ilimleri de inkâr etmez. Ancak belli ve sayılı bazı meseleleri reddeder ki onları (Tehafüt - ül - felâsife) [1] adındaki kitabımızda zikrettik. O kitapta zikrettiğimizden başka dine uymadığı görülen meselelerin, iyi düşünüldüğü takdirde, anlattığım meselelerde dâhil olduğu anlaşılır. Hepsinde esas olan nokta şudur: Tabiat Allahın emri altındadır. Kendiliğinden bir şey yapmaz. Hâlikı ona yaptırır. Güneş, ay, yıldızlar ve diğer eşya Allahın emrine tâbidirler. Hiçbiri kendiliğinden bir iş yapacak durumda değildir.

4 — İLÂHÎ İLİMLER

Felsefecilerin en çok yanıldıkları meseleler bu kısımdadır. Mantıkta (bürhan) için kabul ettikleri şartlara lâyıkıyle riayet edemediler. Bu yüzden aralarında çok ihtilâf oldu. İbni Sina ve Farabinin anlattıklarına nazaran Aristo ilâhiyatta mezhebini islâmların mezheplerine yaklaştırmıştır. Fakat felsefecilerin ilâhiyat bahsinde yaptıkları hatalar yirmi esasa dayanır. Üçü küfre

[1] Tehafüt, arka arkaya bir şeyin üzerine düşmek, çarpmak manâsınadır. Pervanenin lâmbaya çarpması gibi. «Tehafüt - ül - felâsife» filozofların hatalara düşmesi, dökülmesi demek olur.

varır, on yedisi islâm dinine nazaran bid'at sayılır. Bu yirmi meseledeki kanaatlerini yıkmak için (Tehafüt) kitabını tasnif ettik. Küfre varan üç meselede bütün müslümanlara muhalefet etmişlerdir. Birinci mesele şudur: İnsan öldükten sonra cesedi tekrar dirilmez. Sevap ve azap gören ruhlardır. Azaplar, ruhanîdir, cismanî değildir. «Ruhun azap duyacağını kabul etmelerinde isabet etmişlerdir. Ruh azabı duyacaktır. Ancak cesedin dirilmesini inkâr etmelerinde hatâ etmişlerdir. Ve bu iddia ile şeriat nazarında küfür irtikâp etmiş sayılırlar.

İkinci mesele: «Cenabı Hak külliyatı bilir, cüziyatı [1] bilmez» Bu söz de şeriat nazarında açık bir küfürdür. Kur'anı Kerimde şöyle denilmiştir: «Yerde ve gökte bir zerre miktarı dahi Allahın ilminden hariç kalmaz.» Hakikat budur.

Üçüncü mesele: Felsefeciler âlemin kadim ve ezelî olduğuna inanmışlardır. Müslümanlardan hiçbir kimse bu meseleleri bu tarzda kabul etmemiştir Bu meselelerden başka meselelerde, meselâ, Allahın sıfatlarını nefiy eylemekte, «Allah zatı ile bilir, ayrıca bir ilim sıfatı yoktur.» tarzındaki iddialarda mezhepleri mutezile mezhebine yakın görülmektedir. Bu gibi sözlerle mutezilenin tekfiri lâzım gelmez. «Feysal-üt-

[1] Bir cinsten olan birçok varlıkları gösteren mefhumlara «küllî» denir, Aksi «cüzî» dir. Meselâ deniz küllîdir, bütün denizleri gösterir. Fakat Marmara cüzîdir, yalnız bir denizi gösterir.

tefrika beynel-islâmi v'-ez-zendaka» adındaki kitabımızda, kendi mezhebine muhalif olanları hemen tekfir edenlerin doğru düşünmediklerini gösterecek izahatı verdik.

5 — SİYASİYAT

Felsefecilerin bu husustaki bütün sözleri «dünya işlerine ait saltanat tarafından maslahata binaen kabul olunan tedbirler» diye hulâsa edilebilir. Bu baptaki bilgileri Allah tarafından Peygamberlere gönderilen kitaplardan ve geçmişte yaşamış velilerden naklolunan hikmetlerden almışlardır.

6 — AHLÂK

Felsefecilerin bu husustaki bütün sözleri de «nefsin sıfatlarını saymak, ahlâkını beyan etmek, bunların cins ve nevilerini anlatmak, fena olanların düzeltilmesi için lâzım gelen tedbirleri almak ve mücahedede bulunmak» tarzında hulâsa edilebilir. Bu bilgileri mutasavvıfların sözlerinden almışlardır. Mutasavvıflar Allaha inanan bir zümredir. Allahın zikrine devam, nefsin arzularına muhalefet ederler. Dünyadan yüz çevirerek Allaha giden yolda yürürler. Bu suretle vuku bulan mücahedelerinde nefsin ahlâkı, ayıpları, hareketlerinin kötü tarafları kendilerine malûm olur. Bunları açık olarak anlatmışlar, felsefeciler de alıp kendi sözlerine karıştırmışlardır. Maksatları sözlerini hoşa gidecek bir şekle so-

karak bâtıl fikirlerini kabul ettirmektir. Felsefeciler asrında, daha doğrusu bütün asırlarda bu gibi Allah adamlarından bir cemaat bulunmuştur. Cenabı Hak dünyayı onlarsız bırakmaz. Onlar yer yüzünün manevî büyükleri, temel taşları sayılır [1]. Onların bereketiyle yer yüzündeki halka rahmet yağar. Hazreti Peygamber bir hadîste: «Bunların yüzü suyu hürmetine insanlara yağmur yağar, rızk ihsan olunur. Ashabı kehif bunlardan bir cemaat idi.» buyurmuştur. Sofîler, kur'anı kerimin beyanı vechile eski zamanlarda da yaşamışlardır. Felsefecilerin, peygamberlerle tasavvuf erbabının sözlerini kendi kitaplarına dercetmeleri yüzünden iki fenalık meydana geldi. Biri o sözleri kabul edenler, diğeri de reddedenler hakkındadır. O sözleri reddedenler hakkındaki fenalık büyüktür. Çünkü bilgisi zayıf olan bir zümre zannetti ki o sözler onların kitaplarında yazılı ve onların bâtıl fikirleriyle karışmış olduğu için terk edilmek, okunmamak icap eder. Hattâ onları anlatanlara itiraz etmelidir, dediler. O sözleri ilk önce felsefecilerden işittikleri için bâtıl olduğu zayıf akıllarına yerleşti. Çünkü söyliyen, sözleri bâtıl bir insandır. Bir misal verelim: birisi bir hıristiyandan «Tanrıdan başka tapacak yoktur. İsa tanrının elçisidir» sözünü işitiyor,

[1] Metinde bu zatlar hakkında (evtad) kelimesi kullanılmıştır. Tasavvuf dilinde (evtad) şark, garp, şimal, cenup olmak üzere dünyanın dört köşesinde oturan dört büyük zate denir.

kabul etmiyor. Diyor ki bu, hıristiyan sözüdür. Düşünmüyor ki hıristiyan bu sözle mi kâfir oluyor? Yoksa Hazreti Muhammedin peygamberliğini inkâr etmekle mi? Eğer Hazreti Muhammedin peygamberliğini inkâr dolayısiyle kâfir oluyorsa küfrünü icap eden şeylerden başka, haddi zatında hak olan şeylerde isterse o şeyin hak olduğunu o hiristiyan da kabul etsin - ona muhalefet etmek doğru olmaz. Çünkü bu, aklı zayıf olanların âdetidir. Hakkı adam ile tanırlar, adamı hak ile değil. Akıl sahibi olan kimse akıllı insanların en büyüğü olan Hazreti Aliye uyar. Buyurmuş ki: «Hakkı adamla bilemezsin. Önce hakkı tanı, o münasebetle ehlini de tanırsın» Akıllı adam esasen hakkı tanır. Bir söz işittiği vakit ona bakar. Hak ise kabul eder. Söyliyen, ister bozuk fikirli bir kimse olsun, ister doğru düşünceli. Hattâ çok kere sapık kimselerin sözlerinden hakikati çıkarmağa çalışır. Bilir ki altının çıktığı yer topraktır. Bir sarrafın kendi anlayışına güveni oldukça elini kalpazanın kesesine sokup halis altını kalpından ayırarak çıkarmasında bir zarar tasavvur olunmaz. Kalpazanla muamelede ancak köylü zarar görür, sarraf değil. Yüzme bilmiyenler deniz kıyısında dolaşmaktan menolunur, mahir yüzgeçler değil. Yılana dokunmaktan çocuk menolunur, efsunlu [1] olup bu

[1] Efsun esasen büyü demektir. Eskiden bazı derviş geçinenler yılanın kendilerine zarar vermemesi için şeyhlerinin elinden şerbet içerlerdi. Bunlar yılanları tu-

hususta mahareti olan bir kimse menolunmaz. Hayatıma yemin ederim ki insanların çoğu hakkı bâtıldan, doğru yolu iğri yoldan ayırd etmek hususunda kendilerini maharetli ve çok akıllı sanırlar. Bu sebeple mümkün olduğu kadar hepsini sapıtmış olanların kitaplarını okumaktan menetmek, kapıyı kapamak vacip olmuştur. Çünkü bunlar anlattığım bu âfetten kendilerini korusalar bile ileride anlatacağım ikinci âfetten salim kalamazlar. Kültür itibariyle ilimlerin mahiyetini kavrıyacak derecede kuvvet bulmamış, kalb gözleri mezheplerin yüksek gayelerine doğru açılmamış bir zümre din ilimlerinin sırlarına ait yazdığımız eserlerde kaydettiğimiz bazı noktalara itiraz ettiler ve iddia ettiler ki onlar eski felsefecilerin sözlerinden alınmıştır. Halbuki onların bazısı bizim kendi fikirlerimizdir. «Bazan bir at evvelce geçen bir atın izine basar.» atasözünde anlatıldığı veçhile bizim hatırımıza gelmiş olan bir şey önce başkasının da hatırına gelmiş olabilir. İtiraz olunan sözlerin bazısı da şer'î kitaplarda, birçoklarının mânası da tasavvuf kitaplarında mevcuttur. Farz edelim ki o sözlerin hepsi ancak felsefecilerin kitaplarında vardır, Bundan ne çıkar? O sözler haddi zatında mâkul ve bürhan ile sabit ise, Kur'ana ve hadîse

---

tarlar, çoluk çocuğa teşhir ederlerdi. Halk onlara efsunlu, şerbetli derdi. Yaptıkları iş bir nevi maharetten ibarettir.

muhalif değilse niçin terk ve inkâr edilmek icap etsin? Bu kapıyı açarsak, bir hakikati evvelce bir ehli bâtılın hatırına gelmiş diye reddetmeğe kalkışırsak birçok hakikatleri reddetmemiz lâzım gelir. Hattâ Kur'anın ayetlerinden, Peygamberin hadîslerinden, geçmişteki büyüklerin hikâyelerinden, hükema ve mutasavvıfların sözlerinden bazılarını reddetmek iktiza eder. Çünkü «İhvanus-safa» adındaki kitabın sahibi bu saydıklarımızı kitabında zikretmiştir. Bunları kendi dâvasına delil göstermiş ve bu vasıta ile ahmakların kalblerini kendi bâtıl fikrine celbetmeğe çalışmıştır. Böyle bir kanaat, ehli bâtılın hakikatleri, kitaplarında kendi sözlerine karıştırmak suretiyle elimizden almalarına sebep olur. Bir âlimin en aşağı derecesi koyu cahil halktan farklı olmaktır. Baldan, hacamet şişesinde görse bile, tiksinmez. Düşünür ki şişe balın kendisini bozmaz. Nefsin ondan iğrenmesi cehilden ileri geliyor. Esasen şişe pis kan için yapılmıştır. Cahil zanneder ki kan şişede olduğu için pis olmuştur. Bilmiyor ki kan kendinde mevcut bir sıfattan dolayı pistir, Balda bu sıfat olmayınca mücerret o şişede olması ona o hali vermez ve pis olmasına sebep olmaz. Bu, bâtıl bir vehimdir, halkın bir çoğuna galip gelmiştir. Bir sözü onların büyük tanıdığı bir adama isnat etsen bâtıl dahi olsa hemen kabul ederler. Fena, değersiz bildikleri bir kimseye isnat etsen doğru da olsa reddederler. Daima hakkı

adamla ölçerler. Adamı haktan tanımazlar. Bu, çok büyük bir dalâlettir.

İzah ettiğim bu afet, felsefe kitaplarını mütalea etmeyi reddedenlere aittir, İkinci âfet o kitapları mütalea etmeyi kabul edenlere taallûk eder. Felsefeye ait «İhvanussafa» ve saire gibi kitapları okuyan kimse, içinde Peygamberin sözlerinden alınmış hikmetleri, mutasavvıfların fikirlerini görür, ekseriya o kitapları beğenir ve kabul eder. Onlara karşı sevgi besler. Okuduğu ve beğendiği sözlerin verdiği iyi zan sebebiyle ona karıştırılmış olan bâtıl fikirleri de hemen kabul eder. İşte bu, bir nevi bâtıl fikirleri telkin demektir. Bu âfetten dolayı o kitapları okumayı menetmek lâzımdır. Çünkü onları okumakta büyük mahzur vardır. İyi yüzmeyi bilmiyen kimseleri nehir kenarlarında dolaşmaktan korumak iktiza ettiği gibi halkı bu kitapları okumaktan korumak ta iktıza eder. Çocukları yılanlara ilişmekten menetmek lâzım olduğu gibi halkı, bâtıl fikirlerle dolu bu sözleri dinlemekten de menetmek lâzım gelir. Efsunlu kimse, küçük çocuğunun kendisini taklit edeceğini, «Ben de babam gibi yapabilirim» diyeceğini anlarsa onun yanında yılana el sürmemelidir. Bu suretle, çocuğu böyle bir harekette bulunmaktan sakındırmak lâzım gelir. Hakikî bir âlime de böyle yapmak düşer. Bir mahir efsunlu yılanı tutup panzehir ile zehiri ayırdığı, panzehiri çıkararak zehiri yok ettiği vakit panzehiri muhtaç olandan

esirgemesi yerinde değildir. Sağlam para ile kalp parayı iyi ayırt eden bir sarraf kalpazanın kesesine elini sokup halis altını alarak kalpı iade ettiği zaman iyi ve sağlam parayı muhtaç olan kimseden esirgemesi doğru olamaz. Âlim de böyledir. [1] Panzehire muhtaç olan kimse zehir merkezi olan yılandan çıkarılmış olmasından dolayı ona karşı yüzünü ekşitirse, paraya muhtaç olan fakir, kalpazanın kesesinden çıkarılmış altını kabulden nefret ederse kendilerine hatırlatmak lâzım gelir ki bu nefret onları arzu ettikleri faideden mahrum bırakacak tam bir cehilden başka bir şey değildir. Şunu da anlatmalı ki iyi para ile kalp para arasında, bir kese içinde bulunmak suretiyle, yakınlık bulunması iyi parayı kalpa çevirmez. Nasıl ki kalp parayı da iyi yapmaz. Bunun gibi hak ile bâtıl arasında yakınlık olması, yani bir ilim içinde karışık olarak zikredilmiş olması bâtılı hak yapamaz. İşte felsefenin âfeti ve zararı hakkında anlatmak istediğimiz bu kadardır.

***

TALİM MEZHEBİ İLE GAİLESİNE DAİR

Felsefe ilminden, onu öğrenip anlatmaktan, tenkid edilmesi lâzım gelen yerleri tenkidetmek-

---

[1] Yani bilgisi, halkın zihnini karıştırmadan onlara felsefenin iyi taraflarını anlatmağa kâfi ise bunu esirgememelidir.

ten fariğ olduktan sonra anladım ki bu da maksadı lâyıkıyle temin edemez. Akıl bütün meseleleri, davaları kavramakta müstakil değildir. Bütün karışık meselelerin üzerinden (anlaşılmazlık) perdesini kaldıramaz. Şimdi «Talimiye mezhebi» denilen mezhep zuhur etmiştir. «Biz her şeyin mânasını, hakkı öğretmeğe memur mâsum bir imamdan öğrenmişiz» tarzındaki iddiaları halk arasında yayılmıştır. Kitaplarında yazılı şeylere vukuf kesbetmek için onların da sözlerinden bahsetmek arzusu bende uyandı. Bu sırada tesadüfen onların mezheplerinin hakikatini meydana koyacak bir kitap yazmaklığım için hilâfet makamından [1] kat'î bir emir aldım. Bu emri ihmal etmek elimden gelmezdi. Bu, içimdeki arzuya haricî güzel bir saik oldu. Kitaplarını aramağa, sözlerini toplamağa başladım. Onların, eski talimiyecilerden duyulmuş sözlere pek de uygun olmıyan, bu zamanın insanları tarafından ortaya atıldığı anlaşılan bazı sözlerini duymuştum O sözleri topladım. İyice inceledim. Sonra sağlam bir tarzda sıraladım, cevaplarını tamamiyle verdim. O derecede ki Ehli sünnetten bir zat, onların dedillerini anlatmakta fazla gayret göstermiş olmamı doğru bulmadı:

— Bu, onlara bir hizmettir. Sizin bu tahkikleriniz, sıralamalarınız olmasaydı onlar bu

[1] Yirmi sekizinci Abbasî Halifesi Müstazhir Billâh İbni Muktedi.

gibi karışıklıklar, şüpheler dolayısiyle mezheplerini müdafaadan âciz kalırlardı, dedi. Bu söz bir cihetten doğrudur. Ahmet İbni Hambel [1], mutezileyi red hakkında bir kitap yazan «Hâris-i Muhasibî» [2] ye iyi yapmadığını söyledi. Hâris:

— Bid'ati reddetmek farzdır.

dedi. Ahmet:

— Evet, fakat sen ilkin şüphelerini anlattın, sonra cevap verdin. Mütalea edenlerin bu şüphelere zihni takılıp verdiğin cevaba iltifat etmemesi, yahut verdiğin cevabın hakikî mânasını anlamaması vârittir.

Cevabını verdi. Ahmedin dediği doğrudur, eğer bahsedilen şüphe yayılmamış ve şöhret bulmamışsa. Fakat şüphe yayılmışsa ona cevap vermek vaciptir. Cevap vermek için de evvelâ şüpheyi anlatmak lâzımdır. Evet onların ehemmiyet vermedikleri şüphelere fazla ehemmiyet vermemeli. Ben de böyle hareket ettim. Ben, şüpheleri, evvelce «talimiye» cilere katılıp onların mezhebini benimsemiş olan, sonra bana gelip gitmiye başlıyan birisinden işittim. «Onlar mezheplerini reddeden musanniflere gülüyorlar, çünkü bu musannifler hâlâ onların delillerini anlıyamamışlar.» dedi, bana o delilleri zikretti ve onlardan hikâye etti. Asıl delillerinden gafil olduğumu zannet-

[1] Hambelî mezhebinin imamı.

[2] Basralı meşhur bir mutasavvıftır. Cüneydi Bağdadînin amcasıdır. Vefatı: 243

gibi karışıklıklar, şüpheler dolayısiyle mezheplerini müdafaadan âciz kalırlardı, dedi. Bu söz bir cihetten doğrudur. Ahmet İbni Hambel [1], mutezileyi red hakkında bir kitap yazan «Hâris-i Muhasibî» [2] ye iyi yapmadığını söyledi. Hâris:

— Bid'ati reddetmek farzdır.

dedi. Ahmet:

— Evet, fakat sen ilkin şüphelerini anlattın, sonra cevap verdin. Mütalea edenlerin bu şüphelere zihni takılıp verdiğin cevaba iltifat etmemesi, yahut verdiğin cevabın hakikî mânasını anlamaması vârittir.

Cevabını verdi. Ahmedin dediği doğrudur, eğer bahsedilen şüphe yayılmamış ve şöhret bulmamışsa. Fakat şüphe yayılmışsa ona cevap vermek vaciptir. Cevap vermek için de evvelâ şüpheyi anlatmak lâzımdır. Evet onların ehemmiyet vermedikleri şüphelere fazla ehemmiyet vermemeli. Ben de böyle hareket ettim. Ben, şüpheleri, evvelce «talimiye» cilere katılıp onların mezhebini benimsemiş olan, sonra bana gelip gitmiye başlıyan birisinden işittim. «Onlar mezheplerini reddeden musanniflere gülüyorlar, çünkü bu musannifler hâlâ onların delillerini anlıyamamışlar.» dedi, bana o delilleri zikretti ve onlardan hikâye etti. Asıl delillerinden gafil olduğumu zannet-

[1] Hambelî mezhebinin imamı.

[2] Basralı meşhur bir mutasavvıftır. Cüneydi Bağdadînin amcasıdır. Vefatı: 243

melerine nefsim razı olmadı. Bunun için onu zikrettim. Delilleri işitip de anlamadığımı sanmalarına da gönlüm razı olmadı. Bunun için de şüpheyi anlattım. Demek istiyorum ki evvelâ şüphelerini imkânın son haddine kadar açıkladım. Sonra fesadını gösterdim. Hulâsa: mezheplerinin esası, sözlerinin kıymeti yoktur. Eğer cahil dostun kötü yardımı olmasaydı o bid'at zayıflığı ile beraber bu dereceye kadar şöhret bulmazdı Fakat taassubun şiddeti, hakkı müddafaa edenleri yapılan münakaşaların başlangıcında niza'ı uzatmağa, onların her dediğini red ve inkâr etmeğe sevk etti «Talim ve muallime ihtiyaç vardır», «Her muallim işe yaramaz. Belki masum muallim lâzımdır.» yolundaki dâvalarını reddettiler. Fakat «Talime ve muallime ihtiyaç vardır» dâvasında talımiyeciler haklı çıktılar. Bu davayı reddedenlerin sözü hükümsüz kaldı. Bazı kimseler buna aldandılar. Sandılar ki bu cihet onların mezheplerinin kuvvetinden ve muhaliflerin mezheplerinin zayıflığından ileri geliyor. Halbuki bu, hakka yardım edenin zayıflığından ve yardımı yoliyle yapmayi bilmediğinden ileri gelmiştir. Bunu anlıyamadılar. Doğrusu şudur ki bir muallime ihtiyaç vardır ve bu muallimin masum olması gerektir. Bunu itiraf etmek lâzımdır. Fakat bizim masum muallimimiz Hazreti Muhammeddir. (Allahın selâmı ona olsun) Onlar:

— Hazreti Muhammed vefat etmiştir.

Derlerse biz de:

— Sizin mualliminiz de gaiptir [1].

Deriz. Onlar:

— Muallimimiz insanları doğru yola davet edecek rehberler yetiştirdi ve her tarafa gönderdi. Rehberler ihtilâfa düşerlerse, yahut bir müşkül karşısında kalırlarsa kendisine müracaat etmelerini beklemektedir.

Derlerse biz de:

— Bizim muallimimiz de rehberler yetiştirdi ve her tarafa gönderdi. Öğretmedik bir şey bırakmadı. Cenabı Hak Kur'anı Kerimde: «Bugün size dininizi ikmal ettim» buyurmuştur. Her şey öğretildikten sonra muallimin vefat etmesi zarar vermez. Nasıl ki ortadan kaybolması zarar vermiyor, deriz.

Çözülmesi gereken bir mesele kaldı. Bu rehberler işitmedikleri hususlarda nasıl hükmederler? Nas ile [2] mi? Bu, olamaz. Çünkü o husus için

[1] Şiiler, Hazreti Peygamberden sonra imam (yani Halife) olmak Hazreti Alinin hakkıdır; ondan sonra bu hak onun evlâdına geçer, derler. Bu suretle imam tanılan on iki zat vardır. On ikinci imam Muhammed Mehdi, babası Hasan-ı Askerî öldüğü zaman ortadan kayboldu. Ahir zamanda meydana çıkacağını bekliyorlar. Fakat yukarda bahsedilen imamlar hakkında Şîi zümreleri arasında ihtilâf var. Burada (talimiye) dediğimiz zümre, altıncı imam Cafer i Sadık'tan sonra diğer şîiler gibi onun ikinci oğlu Musa Kâzımı değil, kendinden evvel ölmüş olan büyük oğlu İsmaili imam tanıdılar Bu suretle onlara İsmailiye adı verilmiştir. Kendilerini şîi telâkki etmezler. İmamlarının ne suretle meydanda olmadığına dair vâzıh malûmat elde edilemedi.

[2] Ayet. hadîs.

nas yoktur. İçtihat ve rey ile mi? Aradaki ihtilâf da buradadır. Deriz ki:

Hazreti Peygamber tarafından Yemene gönderilen Muazın yaptığı gibi yaparlar. Mesele hakkında nas varsa onunla. yoksa içtihat ile hükmederler.

Daha doğrusu onların (daî) lerinin [1] imamdan uzaklaşarak doğunun en uzak yerine gittikleri zaman yaptıklarını yaparlar. Onlar (dailer) daima nas ile hükmedemezler. Çünkü naslar mahduttur. Tükenmiyen vak'aları tamamiyle göstermez. İcap eden her vak'ada uzun mesafeleri yürüyerek imamın bulunduğu şehre gidip sormak da mümkün değildir. O vakte kadar, meseleyi sormuş olan kimse vefat etmiş olabilir. Bu takdirde oraya kadar gidip gelmek bir fayda temin etmiş olmaz. Birisi kıblenin hangi tarafta olduğundan şüpheye düşse kendi içtihadı ile (araştırarak) hangi tarafta olduğuna hükmeder ve o tarafa doğru namaz kılar. Başka yol yoktur. Çünkü kıbleyi öğrenmek için imamın bulunduğu memlekete gitse namaz vaktı geçer. O halde içtihada binaen kıbleden başka bir tarafa doğru namaz kılmak caiz olur. Şöyle bir esas kabul olunmuştur: İçtihadında hatâ etmiş olan bir kimseye bir sevap, isabet edene iki sevap vardır. İçtihada bağlı bütün meselelerde hüküm böyledir. Fakire zekât vermek işi de böyledir. Çok kere insan, zengin olduğu halde malını saklıyarak kendini

[1] Daî: Talimiye mezhebinde halkı bu mezhebe davet etmiye vazifeli kimse.

fakir gösteren bir kimseyi fakir zanneder, ona zekât verir. Bundan dolayı muaheze olunmaz. Hatâ etmiş olsa bile... Çünkü insan ancak kendi zannına göre muaheze olunur.

Burada talimiyeci dese ki:

— O adamın muhalifinin zannı da kendi zannı gibidir.

Deriz ki:

— İnsan kendi zannına uymakla memurdur. Kıblenin hangi tarafta olduğunda şüpheye düşen bir kimse kendi zannına uyar. İsterse başkası kendisine muhalefet etsin.

Buna karşı da dese ki:

— Amelde [1] mukallit olan kimseler Ebu Hanife'ye, Şafiî'ye ve diğer müçtehidlere uyarlar.

Derim ki:

— Kıblede şüpheye düşen kimse, reyleri birbirine uymayan birkaç içtihat sahibi arasında kalsa ne yapar? O reylerin sahiplerinden hangisinin daha faziletli, kıble hakkındaki delillere daha âlim olduğuna kendi içtihadiyle hükmeder ve onun içtihadına uyar. Mezhepler hakkında da böyle yapmak zarurî olur ki yine kendi içtihadına uymuş olur demektir.

Peygamberler, İmamlar ilimleri olduğu halde bazan hatâ ederler. Peygamberimiz - Allahın selâmı ona olsun - buyurmuş ki «Ben zâhire göre

[1] Amel, itikat karşılığıdır. Bedenle yapılan işler ve ibadetler demektir.

hükmederim. Kalblerde saklı cihetleri Allah bilir.» Yani ben şahitlerin sözlerinden hâsıl olan galip zanna göre hükmederim. Bazan şahitler hatâ ederler.

Böyle içtihada tâbi meselelerde peypamberler dahi yanılmaktan kurtulamazlar. O halde yanılmamak bizden nasıl beklenebilir?

Burada (ehl-i talim) in iki sorusu vardır:

Birisi şudur:

— İçtihad meselesi, içtihada tâbi meselelerde doğru olabilir. Fakat itikada ait esaslarda doğru olamaz. Çünkü bunda yanılan mazur sayılmaz. O halde böyle meselelerde ne yapılır?

Derim ki:

— Akaid esasları Kur'anı Kerimde ve hadîslerde zikredilmiştir. Geriye kalan tafsillerde ve niza'lı meselelerde hakikat, «kıstas-ı müstakim» yani doğru mizan ile tartılarak anlaşılır. Kıstası müstakim dediğim şey, Cenabı Hakkın kendi kitabında zikrettiği beş esastır ki onları «Kıstas-ı Müstakim» adındaki kitabımda anlattım.

Talimiyeci dese ki:

— Hasımların bu mizanda sana muhalefet ediyorlar.

Derim ki:

— Bu mizan anlaşıldıktan sonra ona muhalefet edilemez. İzah edeyim: Ehli talim muhalefet edemez; çünkü onu Kur'andan aldım, Kur'andan öğrendim. Mantıkçılar muhalefet edemez; çünkü mantıkta gösterilen şartlara uygundur,

muhalif değildir. İlmi kelâm âlimleri muhalefet edemez; çünkü nazarî meseleleri ispat eden delilller hakkında anlattıkları cihetlere uygundur. İlmi kelâm meselelerinde hak bu veçhile meydana çıkar.

Buna karşı da:

— Elinde böyle bir mizan varsa niçin halk arasındaki ihtilâfı kaldırmıyorsun? dese.

Derim ki:

— Beni dinleseler aralarındaki ihtilâfı kaldırırım. İhtilâfı kaldırmak yolunu «Kıstası Müstakim» kitabında bildirdim. Dikkatle oku ki hak olduğunu bilesin. Halk onu dinlediği takdirde aralarındaki ihtilâfı kesin surette kaldıracağını anlarsın. Fakat onların hepsi dinlemiyor. Ancak bir zümre dinledi, aralarındaki ihtilâfı kaldırdım Senin İmamın (talimiyecilerin imamı), halk kendisini dinlemediği halde, aralarındaki ihtilâfı zorla kaldırmak istiyor. Peki, şimdiye kadar niçin kaldıramadı? İmamların başı olan Hazreti Ali bile - Allah ondan razı olsun-ihtilâfı kaldıramadı. Niçin?... Bir de senin imamın bütün halkı zorla kendini dinlemeye mecbur edebileceğini iddia ediyor. O halde bugüne kadar niçin zorlamadı. Hangi güne bıraktı? Onun halkı kendi tarafına davet etmesi, ihtilâfı ve muhalifleri çoğaltmaktan başka bir netice vermedi. Halk arasındaki ihtilâf; kan dökmeğe, şehirleri yıkmağa, çocukları öksüz bırakmağa, yol kesmeğe, malları yağma etmeğe sebebolmasın diye korkuluyordu. İşte sizin ihtilâfı

kaldırmanızın iyi neticesi olarak (!) dünyada öyle haller zuhur etti ki misli görülmemiştir [1].

Yine dese ki:

— Halk arasındaki ihtilâfı kaldıracağını iddia ediyorsun. Birbirine uymıyan mezhepler, karşılıklı ihtilâflar arasında şaşıran bir kimseye seni dinleyip hasmına kulak vermemesi lâzım gelmez. Sana muhalefet eden birçok hasımların vardır. Seninle onlar arasında ne fark var?

İşte bu onların ikinci sorusudur. Şöyle cevap verilir:

— Bu, soru evvelâ senin aleyhine döner; çünkü o şaşırmış adamı kendi tarafına davet etmek istersen «Senin, muhalifinden daha iyi olduğun ne ile sabittir? Halbuki ilim ehlinin çoğu sana muhaliftir» diyecek. Buna nasıl cevap vereceğini merak ediyorum. «Benim imamım hakkında (nas) vardır. [2]» mi diyeceksin? Nas dâvasında seni ne zaman tasdik eder. Çünkü o, nassı Peygamberden işitmemiştir. Bunu ancak senin iddia ettiğini işitiyor. Halbuki ilim eshabı bu hususta senin yalan söylediğini kabulde mutabık kalmışlardır. Haydi o adam nassa ait dâvanı kabul etti diyelim. Eğer asıl nübüvvette (peygamberlikte) yani «nübüvvet var mı, yok mu?» meselesinde şaşırıp:

---

[1] Talimiyeciler tarafından yapılan zulümlere işarettir. Tafsilâtı tarih kitaplarında yazılıdır.

[2] Talimiyeciler, Hazreti Alinin ve evlâdının imamlığı hakkında bazı hadîsler bulunduğunu rivayet ederler.

«Farzedelim ki senin İmamın bana karşı Hazreti İsanın mucizesi ile sözünü teyide kalkışsın, hakkı söylediğine delil olarak «Ben babanı diriltirim» desin ve hakikaten babanı diriltsin, bunun üzerine bana haklı olduğunu söylesin. Onun doğru söylediğini ne ile kabul ederim? Halkın hepsi bu mucize ile Hazreti İsanın doğru söylediğini kabul etmedi. Bu mesele üzerine öyle güç sualler sorulabilir ki aklî delilden başka bir şey ile cevap verilemez. Aklî delillere de sence itimat olunmaz.

Sihrin mahiyeti ve mucizeden farkı anlaşılmadıkça ve Cenabı Hakkın kullarını dalâlete düşürmiyeceği [1] bilinmedikçe mucizinin doğruluğa delâlet edeceği anlaşılamaz. Allah kullarını dalâlete sevk eder mi? suali ve buna cevap vermenin güçlüğü meşhurdur.»

Dese, bütün bu itirazlara ne suretle cevap verilir? Halbuki senin iddia ettiğin imam kendisine uymak hususunda muhalifinden daha uygun değildir. Bu itirazlar karşısında ister istemez inkâr etmekte olduğu aklî delillere müracaat eder. Bu takdirde hasmı onunkinden daha açık delillerle dâvasına kuvvet verir.

Görülüyor ki bu ikinci sualleri öyle bir tarzda aleyhlerine döndü ki (talimiye) taifesinin

---

[1] Kur'anı Kerimde «Tanrı istediği kulunu doğru yoldan ayırır, istediğini doğru yola götürür.» mânasında bir âyet vardır. Tanrının kullarını doğru yoldan ayırması, tartışma konusudur. Burada bu cihete işaret edilmiştir.

eskileri ve yenileri hep bir araya gelseler, buna cevap vermeğe uğraşsalar başaramazlar.

Onların bu ikinci suallerinin ortalığa yaydığı fesada, ilmî ehliyetleri zayıf birtakım kimselerin onlarla tartışmaya tutuşmaları, anlattığımız bu sualin aleyhlerine çevirme cihetini bırakıp cevap vermeğe kalkışmaları sebebolmuştur. Cevap vermiye kalkışmak, sözü uzatmak demektir. Maksat arzu edildiği veçhile çabuk anlatılamaz. Bu sebeple hasmı cevaptan aciz bırakmaya yaramaz.

Birisi dese ki:

— Suali aleyhlerine çevirmek suretiyle onları susturmak ciheti anlaşıldı. Fakat bu suallerine cevap da verebilir mi?

— Evet derim, eğer bahsolunan şaşkın adam «Ben hayrette kaldım», derse ve hayrette kaldığı meseleyi tâyin etmezse ona denir ki «Sen bir hasta gibisin ki ben hastayım, diyor, fakat hastalığının ne olduğunu söylemiyor. Yalnız bana ilâç veriniz, diyor. O hastaya denir ki dünyada mutlak hastalığa ilâç yoktur. İlâçlar muayyen hastalıklar için verilir. Başağrısı, ishal ve saire gibi...» Hayrette kalmış olan kimse de böyledir. Hangi meselede hayrette kaldığını tayin etmelidir. Tâyin ederse yukarda bahsettiğim beş mizan ile tartarak hakikati kendisine anlatırım. O mizanlar ki kim onları lâyıkiyle anlarsa doğru olduklarını kabul eder. Onlarla tartılan her meselede kendisine kanaat gelir. Hem mizanı,

hem de tartının doğru olduğunu anlar. Nasıl ki bir hesap ilmi öğrencisi hem hesabı, hem de öğretmenin hesap bildiğini ve doğru yaprığını anlar. Bu ciheti «El - kıstas» kitabında yirmi yaprak kadar tutan sözlerle açıkladım. Dikkat olunsun! Şimdi maksadım onların (talimiyecilerin) mezheplerinin fasit olduğunu anlatmak değildir. Bu ciheti ilkin «El-müstazhiri» kitabında, sonra onların Bağdatta bana anlatılan bir sözüne cevap olarak yazdığım «Huccet - ül - hak» kitabında, üçüncü defa Hemedan'da bana anlatılan bir sözlerine cevap olarak yazdığım on iki fasıladan ibaret «Mufassal-ül hilâf» adındaki kitapta, dördüncü defa olarak Tus'ta bana söylenen birtakım çürük fikirlerine cevap olarak yazdığım cetvel şeklindeki «Kitap - üd - derec» adlı eserimde, beşinci defa olarak da başlı başına bir kitap olan, gayesi bilgilerin mizanını göstermekten ve bu mizanları iyi anlıyan bir kimsenin ayrıca bir imama uyması lâzım gelmiyeceğini anlatmaktan ibaret olan «El kıstas» kitabında zikrettim. Burada maksadım şunu anlatmaktır ki bu adamlardan, insanı karışık ve karanlık fikirlerden kurtaracak bir şifa beklenemez. Bunlar imam tâyini hususunda delil göstermekten âcizdirler. Uzun müddet onları denedik. Talime ve mâsum muallime ihtiyaç bulunduğu hakkındaki iddialarını tasdik ettik. İmam, onların tâyin ettiği zat olduğunu kabul eder göründük Sonra «Bu mâsum imamdan ne öğrendiniz?» diye sorduk. Bu hususta aklımıza ge-

len bazı müşkülleri onlara anlattık. Müşküllerimizi çözmek şöyle dursun anlıyamadılar bile. Kendi acizlerini görünce işi gaip imama havale ettiler. «Gidip ondan sormak lâzım» dediler. Gariptir ki bunlar muallimi aramak ve onu bularak kurtuluşa kavuşmak fikriyle ömürlerini boşa harcadılar. Ve ondan hiçbir şey öğrenmediler. Pisliğe bulaşmış bir insan gibi ki su arıyarak yorulur. Suyu bulunca da kullanmaz, yine pisliğe bulaşmış olarak kalır. Bunlardan bazıları imamdan öğrenilmiş bazı bilgileri olduğunu iddia eder. Anlattığının hulâsası Fisagorun bozuk felsefesinden ibarettir. Fisagor en eski felsefecilerden biridir. Mezhebi felsefe mezheplerinin en kötüsüdür. Aristo reddetmiştir. Hattâ çok zayıf bulmuş ve rezil etmiştir. (İhvan-us-safa) adındaki kitapta anlatılan felsefe budur. Hakikatte bu, felsefenin en mânasız kısmıdır. Taaccüp olunur ki bazı kimseler ömürleri boyunca ilim tahsili yolunda yorulurlar. Sonra böyle çürük ve bozuk ilimlerle kanaat ederler. Ve zannederler ki ilimlerden maksat ne ise onun en yüksek derecesine nail olmuşlardır. Bunları da tecrübe ettik, zahîr ve bâtınlarına dikkat ettik. Gayeleri cahil halkı, aklı zayıf olanları muallime ihtiyaç bulunduğuna inandırmak, «Muallime ihtiyaç yoktur» diyenlere karşı kuvvetli ve susturucu sözlerle mücadele etmektir. Birisi «muallime ihtiyaç vardır» diye onlardan birine uyar gibi görünse ve «Muallimden öğrendiğini anlat, onun taliminden bizi

de faydalandır.» dese, duraklar. «Şimdi madem ki sözümü kabul ettin, muallimi ara. Benim maksadım yalnız bu idi.» Tarzında cevap verir. Çünkü bilir ki başka şeyler söylemeye kalkışsa rüsvay olacak, en ufak bir karışık meseleyi çözmekten âciz kalacak. Hattâ çözmek şöyle dursun onu anlamaktan bile âciz kalacak. İşte onların hakiki halleri budur. Tecrübe et, kendilerinden nefret edersin. Biz tecrübe ettik ve onlardan el çektik.

MUTASAVVIFLARIN TARİKINA DAİR

Bu ilimlerin tetkikini bitirdikten sonra bütün himmetimle tasavvuf tarikını tetkike başladım. Şunu anladım ki bu tarik ancak ilim ve amelin ikisiyle tamamlanıyor. Mutasavvufların ilmi, netice itibariyle nefse ait geçitleri atlatmaktan, onun kötü ahlâkiyle fena vasıflarından kendilerini uzaklaştırmaktan ibarettir. Bu suretle insan, kalbini Allahın gayri şeylerden boşaltır, onu Tanrının zikriyle bezer. Tasavvufun bu ilim ciheti bana amelden daha kolay geldi. Bu sebeple evvelâ mutasavvıflardan Ebu Talip-il-Mekkî'nin (Kut-ül-kulûb) adındaki kitabını, Hâris-i Muhasıbî'nın kitaplarını, Cüneyd, Şiblî ve Ebu Yezid-i Bistamî ve saire gibi büyük mutasavvıflardan nakolunan sözleri ihtiva eden kitapları mutalaâ etmek suretiyle bu ilmi tahsile başladım. Bu zatların ilmî maksatlarının özüne vakıf oldum. Tasavvuf tarikının öğrenmek ve işitmekle tahsili

mümkün olan ciherini tahsil ettim. Anladım ki büyük mutasavvıfların elde etmek istedikleri gaye öğrenmekle değil; tatmak, yaşamak, hal ve sıfatları değiştirmek suretiyle elde edilir. Sıhhatın ve tokluğun tariflerini, sebeplerini, şartlarını öğrenmekle sağlam olmak, tok olmak, arasında ne kadar büyük fark var! Kezalik sarhoşluğun «mideden yükselen buharın dimağı istilâ etmesinden hasıl olan bir haldır» tarzındaki tarifini bilmekle sarhoş olmak arasında da büyük fark vardır. Hakikatte sarhoş sarhoşluğu tarif edemez. Fakat sarhoş olmuştur. Ona dair hiçbir bilgiye sahip değildir. Ayık, sarhoşluğu tarif eder, levazımını bilir. Halbuki kendisinde sarhoşluk yoktur. Bir tabip hasta iken sıhhatın tarifini, sebeplerini, ilâçlarını bilir; halbuki o anda sıhhatini kaybetmiştir. İşte bunun gibi zühdün (dünyadan yüz çevirmenin) hakikatını, şartlarını, sebeplerini, bilmenle zahid hayatı yaşaman; nefsi dünyadan vazgeçirmen arasında da fark vardır. İyice anladım ki mutasavvıflar iyi hallere sahiptirler, kuru sözlerden uzaktırlar. Bu meslekte ilim yoluyla öğrenilmesi mümkün olanı tahsil ettim. Benim için işitmek ve öğrenmekle elde edilemeyip ancak tatmakla, o yolun adamı olmakla elde edilebilenden başka bir şey kalmamıştı. Şer'î ve aklî ilimleri iyice kavramak için lâyıkıyle öğrendiğim ilim branşları ve sülûk ettiğim meslekler bana Allaha, nübüvvete (peygamberliğe) ve kıyamet gününe şüphe götürmez bir iman vermişti. İma-

nın bu üç esası, muayyen ve mücerret bir delil ile değil, belki saymıya gelmiyen sebepler, karineler ve tecrübelerle kalbimde sağlam yerleşmişti. Bende şu kanaat hasıl olmuştu ki ahirette saadete kavuşmak için tek yol takva (günahlardan sakınmak) ile yaşamak, nefsi hava ve hevesinden menetmek yoludur. Bu hareketin başı da bu gurur diyarından (dünyadan) uzaklaşmak, ahirete bağlanmak, bütün varlığımla Allaha yönelmek suretiyle dünyadan kalbin ilgisini kesmekti. Bu da ancak makamdan, maldan yüz çevirmek, insanı yüksek gayelerden alıkoyan meselelerden, alâkalardan kaçmak ile tamam olabilirdi. Sonra kendi durumumu gözönüne getirdim. Baktım ki dünya alâkalarına dalmışım. Bu alâkalar her taraftan beni çevrelemişler. Yaptığım işleri düşündüm. En güzeli tedris ve talim idi. Bunda da ahirete pek menfaati olmıyan ehemmiyetsiz bir takım ilimlerle meşgul olduğumu gördüm. Tedristeki niyetimi yokladım. Onun da Allah rızası için olmadığını; mevki sahibi olmak, şan ve şeref kazanmak arzusundan ileri geldiğini anladım. Uçurumun kenarında bulunduğuma, vaziyetimi düzeltmeğe uğraşmazsam ateşe yuvarlanacağıma kanaat getirdim. Bir müddet hep bunu düşündüm. Henüz ihtiyarıma sahiptim. Bir gün Bağdatdan çıkmağa, o hallerden kurtulmağa kat'î karar verirdim; ertesi gün bu karardan vazgeçerdim. Kararsızlık içinde idim. Bir sabah ahiret isteğine meyl ve arzum kuvvet

bulsa akşam üzeri muhakkak dünya arzuları bir ordu gibi üzerime saldırarak o arzuyu dağıtırdı. Dünya arzuları zıncir gibi beni makam ve mevkie doğru sürüklüyordu. İman münadisi de [1] söyle seslenirdi:

— Göç zamanı gelmiştir. Ömrün sona ermek üzeredir. Önünde uzun ahiret seferi vardır. Şimdiye kadar edindiğin amel ve ilim hep riya ve gösterişten ibarettir. Şimdi ahirete hazırlanmazsan ne zaman hazırlanırsın? Dünya alâkalarını şimdi kesmezsen ne zaman kesersin?

Bu sırada içimde evvelki arzu yeniden uyanır. Bağdattan firar etmek kararı kuvvet bulurdu. Bu sefer şeytan gelerek şöyle derdi:

— Bu sana ârız olmuş bir hastalıktır. Sakın itaat edeyim, deme. Çünkü çabuk zail olacak bir haldir. Eğer ona uyarak bugün içinde bulunduğun yüksek mevkii, kimsenin bozmaya imkân bulamıyacağı muntazam hayatı, hasımlar tarafından ihlâl edilmek tehlikesinden uzak maişeti terkedersen ihtimal birgün nefsin onu arzu eder, fakat ona bir daha kavuşmak müyesser olmaz.

488 Senesi Recep ayından itibaren altı ay kadar dünya arzuları ile ahiret düşünceleri arasında kararsız kaldım. Bu Recep ayında iş ihtiyarî olmaktan çıktı. Iztirar mevkiine düştüm. Çünkü Cenabı Hak dilime bir kilit vurdu, ted-

[1] Münadi: Halkı herhangi bir şeyden haberdar etmek için yüksek ses ile bağıran kimse.

risi yapamıyacak surette bağlandı. Talebemi memnun etmek için bir gün olsun ders vermiye nefsimi zorladım, fakat dilim bir kelime dahi söyleyemezdi. Buna muktedir olamıyordum. Sonra dilimdeki bu tutukluk kalbime bir hüzün verdi. Bu hüznün tesiri ile midemde hazım kuvveti kalmadı. Yemekten, içmekten kesildim. Kandıracak kadar su boğazımdan geçmiyordu. Bir lokmayı hazmedemiyordum. Bu yüzden bütün bedeni kuvvetlerim zayıf düştü. Doktorlar, ilâcın bana fayda vereceğinden ümit kestiler. Dediler ki; «Bu, kalbe ârız olmuş bir haldir; oradan mizaca sirayet etmiştir. Kalbe ârız olan büyük elem zail olmadıkça ilâçla iyileştirmeye imkân yoktur.» Aciz içinde kaldığımı, iradem̄in tamamiyle elden gittiğini görünce çaresiz kalmış bir kimsenin ilticası suretinde Allaha iltica ettim. Çaresiz kullarının duasını karşılıksız bırakmıyan Allah beni kurtardı. Mevki, mal, aile, evlât ahbap gibi şeylerden yüz çevirmeyi bana kolaylaştırdı. Mekke'ye gitmek kararında olduğumu söyledim. Halbuki içimde Şam'a gitmek arzusu vardı. Halife ve bütün beni sevenler Şam'da ikamet etmek arzusunda olduğumu öğrenmesinler diye hakikatı sakladım. Bir daha dönmemek üzere Bağdadan çıkacağımı «Lâtif hileler» denilen kapalı sözlerle belli etmemeye çalıştım. Bütün Irak âlimlerinin tenkidine hedef oldum. Onların içinde bütün bu şeylerden yüz çevirmemin dinî bir sebepten ileri geldiğini kabul edecek bir

kimse yoktu. Zannediyorlardı ki içinde bulunduğum mevki dinin en yüksek mevkiidir. Bilgileri ancak bu anlayışa müsaitti. Sonra halk bir takım tahminler içinde şaşırdı kaldı. İraktan uzak olan kimseler bunun memleketi idare eden büyüklerin arzularından ileri geldiğini zannediyorlardı. Bu büyüklere yakın olanlar da onların beni bırakmamak için nekadar uğraştıklarını, yaptığımı beğenmediklerini, benim de onlardan yüz çevirdiğimi, sözlerine kulak vermediğimi görüyorlardı. «Bu, Allahtan gelmiş bir iştir. Ehli İslâma ve ulema zümresine göz değdi. Bunun başka türlü sebebi olamaz.» diyorlardı.

Bağdaddan ayrıldım. Yanımdaki malı dağıttım. Benim ve çocuklarımın nafakasına yetecek kadarını bıraktım. Irak malı, müslümanlara vakıf olduğundan böyle işlere ayrılması caizdir. Dünyada bir âlimin kendi çocukları için ayırabileceği bundan daha iyi mal görmedim. Sonr Şam'a vardım. İki seneye yakın bir zaman orada oturdum. Tasavvuf kitaplarından öğrendiğim veçhile nefsimi fena hallerden temizlemek, ahlâkımı düzeltmek, Allahı anmak için kalbimi tasfiye etmek gayesiyle vaktimi hep insanlardan ayrı yaşamak, riyazet çekmek, ibadetle meşgul olmak suretiyle geçirdim. Bir müddet Şam'daki Emevî Camiinde itikâfa girmiştim. Bütün gün Camiin minaresine çıkar, kapısını üzerime kilitlerdim. Sonra Kudüse gittim. «Beyt-i Mukaddes» e girdim.

Her gün «Sahratullah [1]» mevkiine girer ve üzerime kapısını kilitlerdim.

İbrahim Halilullahın ziyaretinden fariğ olduktan sonra hac farzını yerine getirmek, Mekke ve Medinenin bereketlerinden faydalanmak, Hazreti Peygamberin kabrini ziyaret etmek arzusu içimde uyandı. Hicaza gittim. Daha sonra içimdeki arzu ve çocuklarımın daveti beni vatanıma çekti. Herkesten ziyade dönmek fikrinden uzak iken oraya döndüm. Yine insanlardan ayrı yaşamayı ihtiyar ettim. Yalnız kalmağa ve Allahı anmak için mâsivayı (Allahtan gayrı varlıkları) kalbimden çıkarmağa çok hâris idim. Zamanın olayları, çoluk çocuk derdi, geçim zorluğu huzurumu kaçırıyor, yalnızlıktan duyduğum zevki bozuyordu. Ancak arasıra yalnız yaşamaktaki zevki duyuyordum. Bununla beraber ondan ümidimi kesmiyordum. On sene kadar böyle devam ettim. O yalnızlıklar esnasında bana o kadar çok şeyler malûm oldu ki onları tamamıyle saymak mümkün değildir. Faydalanmak için şu kadarını zikredeyim:

Şüphe götürmiyecek surette anladım ki mutasavvıflar Allah yolunu tutan kimselerdir. Onların gidişi, gidişlerin en iyisidir. Yolları yolların en doğrusudur. Ahlâkları, ahlâkların en temizidir. Dünyadaki bütün akıllı insanların aklı, hakîmlerin hikmeti, şeriatın esrarına vakıf olan

[1] Beyt-i Mukaddes'te birçok Peygamberlerin ve Allah adamlarının ibadet yeri olan bir kaya.

âlimlerin ilmi, onların gidişlerinden, ahlâklarından bir kısmını değiştirmek, daha iyi bir hale getirmek için bir araya gelse buna imkân bulamazlar. Onların dışlarındaki ve içlerindeki bütün hareketleri ve durgunlukları hep nübüvvet kandilinin ışığından alınmıştır. Yeryüzünde nübüvvet ışığından başka aydınlanacak bir nur yoktur. Elhasıl: Bir tarikat ki ilk şartı olan temizliği, kalbi tamamiyle mâsivadan temizlemekten, namazdaki iftitah tekbiri mesabesinde olan anahtarı kalbin tamamiyle Tanrıyı anmakla meşgul olmasından, sonu tamamiyle nefsi Allahın varlığında yok etmekten ibarettir, bunun hakkında başka ne denebilir?

Allahın varlığında yok olmanın son mertebe sayılması başlangıçta ihtiyar ve irade ile yapılabilen hallere nazarandır. Yoksa hakikatte bu, tarıkatın başlangıcıdır. Bundan evvelki haller bu yolun yolcuları için sokak kapısı ile evin asıl kapısı arasındaki dehliz mesabesindedir. Tarikatin başlangıcından itibaren keşifler, müşahedeler başlar. Hattâ sâlikler uyanırken melekleri, peygamberlerin ruhlarını görürler, sözlerini duyarlar. Onlardan bircok faydalar iktibas ederler. Sonra bu tarzda şekilleri ve hayalleri görmekten birtakım yüksek derecelere terakki etmek hali gelir ki bunu sözle anlatmak imkânı yoktur. Kim o hali ifade etmek isterse sözünde, sakınmak mümkün olmıyan, açık hatâlar olur. Hulâsa iş Allaha o kadar yaklaşmak derecesine varır

ki bir zümre Allaha hulûl ettiğini, bir zümre Allah ile birleştiğini, bir zümre Allaha vâsıl olduğunu tahayyül eder. Bunun hepsi de hatâdır. Neden hatâ olduğunu da «El-maksad-ül-aksa» adındaki kitabımızda açıkladık. Kendisinde bu hal görülen kimse: «Hatırıma getirmediğim şey vuku buldu. İyi zanda bulun, işin hakikatını sorma.» mânasındaki beyte uyarak fazla bir şey söylememelidir.

Elhasıl zevk ile vâkıf olmayan kimse nübüvvetin hakikatini anlıyamaz, sade ismini söyler. Evliyadan sadır olan kerametler şüphesiz ki peygamberlerden ilk zamanlarında sâdır olan haller dir. Hazreti Muhammedin -ona selâm olsun, kendisine peygamberlik gelmeden evvel Hira dağına çekilip Tanrısı ile yalnız kalarak ibadet etmesi de bu halin neticesidir. Hattâ Araplar «Muhammed Rabbine âşık oldu.» dediler. Bu bir haldir ki yolunu tutan onu zevk ile anlar. Zevkten nasibi olmıyanlar onlarla (Sofîlerle) musahabede bulunursa tercübe ve işitme ile iman hasıl eder. Hallerin delâleti ile bunu kesin olarak anlar. Onlarla kalkıp oturan kimse kendilerinden bu imanı istifade etmiş olur. Onlar bir cemaattır ki sohbetlerinde bulunan kimse dalâlette kalmaz. Kendileri ile musahabede bulunmak şerefinden mahrum kalan kimse «İhya-ü-ulûm-id-din» adındaki eserimizin «Acaib ül-kalb» kısmında zikretiğimiz veçhile aklî delillerle bunun mümkün/olduğunu

ğunu anlar. Bir hali, aklî delillerle tahkik etmek, ilimdir. O halin kendisi ile hallenmek zevktir. İyi zannın tesiri altında işitmek ve tercübe etmekle kabul etmek imandır. Bunlar üç derecedir. «Cenabi Hak iman edenlerinizi, ilme nail olanlarınızı daha yüksek derecelere yükseltir. [1]» Bu zümrelerin ötesinde birtakım cahil kimseler vardır ki bu halleri tamamen inkâr ederler. Böyle sözlere şaşarlar. İşitirler ve alay ederler. «Şaşılacak şey, bunlar ne hezeyanlar yapıyorlar!» derler. Cenabı Hak bunlar hakkında Hazreti Peygembere Kur'anı Kerimde şöyle buyurmuştur; «Onlardan bazıları seni dinlerler, yanından çıktıkları zaman ilim sahibi olanlara, demin ne söyledi? diye sorarlar. İşte bunlar, kalbleri Allah tarafından mühürlenen, nefislerinin havasına tâbi olan kimselerdir.»

Mutasavvıfların yolunda devam üzere yürüdüğümden dolayı bana zarurî ilim ile nübüvvetin hakikati ve hassası zâhir oldu. Bunun esasına dair biraz malûmat vermek lâzımdır. Çünkü buna çok ihtiyaç vardır.

NÜBÜVVETİN HAKİKATİNE VE BÜTÜN İNSANLARIN ONDAN FAYDALANMAĞA MUHTÂÇ OLDUĞUNA DAİR

Şunu bilmelidir ki insan asıl yaradılışta bilgisiz, Allahın yarattığı bütün âlemlerden habersiz

---

[1] Tırnak işareti içine alınan bu cümle ayeti kerime tercümesidir.

olarak yaratılmıştır. Bu âlemler çoktur. Sayılarını Allahtan başka kimse bilmez. Nitekim Cenabı Hak Kur'anı Kerimde «Rabbinin ordularını ondan başka kimse bilmez.» buyurmuştur. İnsanın âlemden haberdar olması idrak vasıtasiyle olur. İdraklerden her biri, insan onunla bir âleme vâkıf olsun diye yaratılmıştır. Âlemlerden maksadımız varlıkların çeşitleridir. İnsanda en evvel halk olunan dokunma hassesidir (duyu). Bununla sıcaklık, soğukluk, rutubet, kuraklık, yumuşaklık, sertlik vesaire gibi varlıkların birçok kısımlarını idrak eder. Bu hasse renkleri, sesleri, kat'iyen idrak edemez. Bunlar (dokunma) hassesine göre yok demektir. Sonra insanda görme hassesi yaratılır. Bununla da renkleri, şekilleri idrak eder. Bu görme hassesine ait âlem, mahsûsat âlemlerinin en genişidir. Daha sonra insanda işitme hassesi gelişir. Bununla sesleri, nağmeleri işitir. Nihayet onda zevk yaratılır. Mahsûsat âleminden daha ileriye geçecek çağa gelince kendisinde temyiz kudreti halk olunur. Bu yedi yaşına yaklaştığı çağdır. Bu çağda varlığının başka bir durumuna girmiştir. Bu zamanda mahsûsat âleminden gayri şeyleri de idrak eder. Bu idrâk ettiği şeyler his âleminde bulunmazlar. Daha sonra da başka duruma yükselir. Kendisinde akıl halk olunur. Onunla vacipleri, caizleri, muhalleri ve evvelki durumlarda kendisinde bulunmıyan halleri idrak eder. Aklın ötesinde bir durum daha vardır. O durumda insanda başka bir göz

açılır. Onunla gaybı, gelecekte olacak hâdiseleri ve aklın ermediği bazı şeyleri görür. Temyiz kuvveti mâkulâtı; his kuvveti temyiz kuvvetinin idrak edeceği şeyleri idrakten mahrum olduğu gibi akıl da yukarda işaret edilen noktaları idrakten mahrumdur. Temyiz kuvvetine sahip bir kimseye aklın idrak edebileceği bir şey söylense kabul etmez. Olmaz bir şey telâkki eder. Bunun gibi bazı akıl sahipleri nübüvvetin idrak ettiği şeyleri kabul etmediler, olmaz bir şey telâkki ettiler. Bu, cehlin kendisidir. Çünkü bu iddiaların için bir dayanak gösteremezler. Bu onların varamadığı, kendileri için yok olan bir durumdur. Zannederler ki o durum esasen mevcut değildir. Anadan doğma kör tevatür ile işitmekle renklerin ve şekillerin varlığını öğrenmemiş olsa ilk defa olarak kendisine, bunlardan bahsedilse bir şey anlamaz ve kabule yanaşmaz. Tanrı kullarına lûtfederek onlara nübüvvet hassasından bir örnek vermiştir. Bu da uykudur. Uykuda olan kimse gaypten haberdar olur. Gelecekte olacak bir şeyi ya açık olarak yahut tâbir ile anlaşılacak bir şekilde idrak eder. Bunu bir insan nefsinde tecrübe etmese ve kendisine «Bazı insanlar baygın bir surette ölü gibi düşerler. Duyguları, işitmeleri, görmeleri zail olur ve bu halde gaybı idrak ederler.» dense inkâr eder, bunun mümkün olmadığını delil ile ispata kalkışır: «İdrakin sebepleri his kuvvetleridir. His kuvvetleri meydanda varken herhangi bir şeyi idrak etmiyen

kimsenin o hislerin uyuşuk olduğu bir anda o şeyi idrak etmemesi elbette akla daha uygundur.» der. Bu bir kıyastır ki hakikat ve müşahede onu yalanlıyor.

Akıl insanların hallerinden bir haldir. Bu hal içinde kendisinde mânevî bir göz açılır. Onunla his kuvvetlerinin idrakten uzak kaldığı mâkulât çeşitlerini görür. Bunun gibi nübüvvet de bir haldir ki o hal içinde insanda yine mânevî bir göz hasıl olur. Bu gözde bir nur vardır ki o nur ile gaybı ve aklın idrak edemiyeceği şeyleri görür. Nübüvvet hakkında şek ve şüpheye düşmek ya imkânında, ya vücut ve vukuunda, yahut da muayyen bir şahısta husulünde olur. Mümkün olmasına delil, var olmasıdır. Var olması ise dünyada akıl ile elde edilmesi tasavvur edilmiyen birtakım bilgilerin varlığı ile sabitttir. Tıp ilmi, nücum ilmi gibi... Bunlardan bahseden kimse bilir ki bunlar ancak Allahın ilhamı ve tevfikı ile idrak olunur. Tecrübe yolu ile elde edilemez. Nücum ilmine ait öyle hâdiseler vardır ki ancak bin senede bir kere vaki olur. Bunun hakkında nasıl tecrübe yapılabilir? İlâçların hassaları da böyledir. Bu delil ile anlaşıldı ki bu gibi akıl ile idrak olunamıyan şeylerin idraki için de bir yolun bulunması mümkündür. Nübüvvetten maksat da budur. Çünkü nübüvvet ancak bundan ibarettir. Daha doğrusu aklın idrak edeceği şeyler haricinde kalan bu gibi şeylerin idraki nübüvvetin hassa-

larından ancak birisidir. Nübüvvetin bundan başka daha birçok hassaları vardır. Anlattığımız cihet nübüvvet denizinden bir damladır. Onu zikrettik; çünkü sende ondan bir örnek vardır. O da uykuda idrak ettiğin şeylerdir. Sende tıp ve nücum ilimlerine ait bu cinsten bilgiler de vardır. Bu bilgiler peygamberlerin mucizesi olarak meydana gelmiştir. Akıl sahipleri yalnız ilim sermayesi ile buna asla yol bulamazlar. Nübüvvetin bundan başka hassaları tasavvuf tarikına sülûk etmekten hasıl zevk ile idrak olunur. Çünkü yukarıdaki nübüvvet hassasını ancak sende mevcut olan örnek ile anladın. Bu da uykudur. Bu örnek olmasaydı onu tasdik etmezdin. Peygamberde, sende örneği olmıyan bir hassa varsa onu aslâ anlıyamazsın. O halde nasıl tasdik edebilirsin? Bir şeyi tasdik etmek, onu anladıktan sonra olur. Bu örnek tasavvuf tarikının başlangıcında hasıl olur. Sende bu örnekten hasıl olan miktar nisbetinde bir nevi zevk ve buna kıyas ile örneği hasıl olmamış hallere ait bir nevi tasdik vücut bulur. Bu tek hassa asıl nübüvvete iman etmek için sana kâfidir.

Muayyen bir şahsın peygamber olup olmadığında şek edersen onun hallerini ya müşahede ile, ya tevatür şeklinde işitmekle öğrenmedikçe sende yakîn hasıl olmaz..Sen tıbbı, fıkhı bilirsen fakihleri, tabipleri; hallerini görmek, kendilerini görmeden sözlerini işitmek suretiyle anlıyabilirsin. Kezalik fıkıhtan ve tıpdan bir miktar öğre-

nip Şafiînin ve Calinos'un kitaplarını mutalâa ederek birinin fakih, diğerinin tabip olduğunu, başkasını taklit ile değil, tahkik suretiyle anlamakta güçlük cekmezsin. Onların haline dair sende zarurî bir ilim hâsıl olur. Bunun gibi nübüvvetin mânasını anladığın takdirde Kur'anı Kerimi, hadîsleri çok oku, Hazreti Muhammedin nübüvvet derecelerinin en yükseğinde bulunduğuna dair de sende zarurî bir ilim hâsıl olur. İbadet ve onun kalbi tasfiye etmekteki tesiri hakkında söylediği sözleri tecrübe ederek kanaatini kuyvetlendir. Onun; «Bir kimse bilgisi ile amel ederse Cenabı Allah ona bilmediği şeyler hakkında bilgi ihsan eder.», «Bir kimse bir zalime yardım ederse Cenabı Hak o zalimi ona musallat eder.», «Bir kimse sabahleyin kalktığı vakit endişeleri yalnız bir nokta etrafında toplanıyorsa (yani yalnız Allahı düşünüyorsa) Cenabı Hak onu dünya ve ahiret endişelerinden kurtarır.» mânalarındaki hadîslerde nasıl sadık olduğunu anlamak için bin defa, iki bin defa hattâ binlerce defa tecrübe edersen sende zarurî bir ilim hasıl olur. Artık hiç şüpheye düşmezsin Nübüvvet hakkında yakîn hasıl etmek için bu yolda yürümeğe gayret et. Yoksa sade değneği ejderha yapmak [1], ayı ikiye bölmek [2] gibi mucize-

[1] Hazreti Musanın Kur'anı Kerimde anlatılan bir mucizesine işarettir. Firavunun huzurunda sihirbazlara karşı Allahın emri üzerine değneğini yere bıraktı, büyük bir ejderha olduğunu gördü.

[2] Peygamberimizin bir mucizesine işarettir: Mek-

lere bakmak kâfi gelmez. Çünkü yalnız bu mucizelere bakıp sayılamıyacak derecede çok olan meydandaki karineleri göz önünde tutmazsan ekseriya o mucizeleri sihir ve hayal sayar, Allahın onunla bazı kimseleri dalâlete düşürmek istediğini telâkki edersin. Çünkü «Cenabı Hak istediği adamı dalâlete düşürür, istediğini hidayete eriştirir.» Bu takdirde mucizeler hakkında sana sorulacak sual karşısında şaşırırsın. Nübüvvete olan imanının dayanağı (Kur'anı Kerim olduğu gibi) yalnız çok düzgün ve tesirli kelâmdan ibaret olduğu takdirde ona benziyen diğer muntazam bir kelâm ile sende şüphe uyanır, imanın yıkılır. Böyle harikalar sence bu husustaki delillerin, karinelerin bir tanesi olsun. Bu suretle sende belli bir dayanağı zikredilemiyen zaruri bir ilim hasıl olur. Meselâ: bir kimse bir cemaattan tevatür suretiyle bir haber duymuş, ona inanmış. Kendisinde hasıl olan yakîni belli bir şahsın sözünden istifade ettiğini zikredemez, yakîninin ne suretle hasıl olduğunu bilemez. Gerçi yakîn o cemaatin ayrı ayrı verdiği haberden hariç kalmaz. Fakat şahıs belli olmaz. İşte kuvvetli ve ilmî iman budur.

Zevk; gözle görmek, elle tutmak gibidir. Ancak tasavvuf tarikında bulunur. Nübüvvetin hakikatine dair bu kadar malûmat, burada anlatmak istediğimiz derecede maksadımızı anlatmağa

---

ke ahalisi kendisinden bir mucize göstermesini istemiş ay ikiye bölünmüş. Buna (inşikak-ı Kamer) denir.

kâfidir. Bu açıklamalara neden ihtiyaç görüldüğünün sebebini ileride anlatırım.

TEDRİSİ TERKETTİKTEN SONRA TEKRAR BAŞLAMAMIN SEBEBİNE DAİR

On seneye yakın bir zaman içinde halk arasına karışmadım, yalnız yaşamağa devam ettim. Bu müddet esnasında sayamıyacağım birçok sebeplerden dolayı hem zevkle, hem aklî delil ile, hem imandan ileri gelen kabul ile zarurî olarak bana zâhir oldu ki insan bedenden ve kalbden halkolunmuştur. Kalbden maksadım Allahı tanımağa mahsus bir yer olan ruhun hakikatidir. Yoksa ölülerle, hayvanlarla müşterek olduğu et ve kan değildir. Bedenin sıhhat hali vardır ki saadeti ona bağlıdır. Hastalık hali vardır ki helâkine sebep olur. Kalbin de böylece sıhhat ve selâmeti vardır. İnsanlar içinde «ancak selim bir kalb ile Allahın huzuruna gelen» necat bulur. Kalbin hastalığı da vardır ki insanın uhrevî ve ebedî helâkine sebep olur. Nitekim Cenabı Hak Kur'anı Kerimde böylelerinden bahsederken «kalblerinde hastalık vardır» buyurmuşlardır. Allahı bilmemek kalbin öldürücü zehirdir. Nefsin arzularına uyarak Allaha âsi olmak onu hasta eden illetidir. Allahı tanımak, diriltici panzehiridir. Nefsin arzularına muhalefet ederek tâatte bulunmak şifa veren ilâcıdır. Kalbin hastalığını gi-

dermek, onu sıhhate kavuşturmak ancak ilâçlarla olur. Nasıl ki bedeni tedavi etmek de böyledir. Bedeni tedavi etmek için kullanılan ilâçlar kendilerindeki hassa ile sıhhati yerine getirirler. Bu hassalar akıllı kimselerin akıl sermayeleriyle idrak olunmaz. Nübüvvet hassası ile eşyanın hassalarına vâkıf olan peygamberlerden öğrenmiş olan tabipleri taklit etmek lâzım gelir. Buunun gibi zarurî ilim ile bana malûm oldu ki peygamberler tarafından miktarları belli edilen ibadet ilâçlarının de tesirleri, akıllı kimselerin akıl sermayesiyle idrak olunmaz. Bu hususta ibadetlerin hassalarını akıl sermayesiyle değil, nübüvvet nuru ile idrak eden peygamberleri taklid etmek lâzım gelir. İlâçlar, çeşitleri ve miktarları başka başka olan birtakım maddelerden yapılır. Bir kısım maddeler tartıda diğerlerinin iki misli olur. Miktarların ayrı ayrı olması sebepsiz değildir. Hassalarına göre böyle olması icab etmiştir. Kalb hastalıklarının ilâcı olan ibadetler de döyle çeşitli ve miktarı başka başka olan birtakım hareketlerden ibarettir. Secde, rükû'un iki mislidir. Sabah namazı, ikindi namazının yarısıdır. Böyle olmasında ilâhî bir sır vardır. Bu sır ancak mübüvvet nuriyle sezilebilen hassalar kabilindedir. İbadetlerin bu durumları için akıl yoliyle hikmet ve sebep arıyanlar, yahut bu hallerin bazı hassalardan ileri gelen ilâhî bir sırra müstenid olmayıp tesadüfî bir şey olduğunu zannedenler hamakat ve cahillerini

belirtmişlerdir. İlâçlarda birtakım esasî maddeler vardır ki onu meydana getirmiştir. Bunlar «erkân» sayılır. Bir de o ilâçları hazırlarken tesirini sağlamak maksadiyle bazı hususlar gözönünde tutulur. Bunlar da tamamlayıcı cihetlerdir. Bunun gibi nafileler, sünnetler de ibadetlerin asıl rükünlerini tamamlayıcı sayılır. Hulâsa peygamberler kalb hastalıklarının tabipleridir. Aklın faydası ve işi bu noktayı bize bildirmekle beraber nübüvveti tasdika delâlet, nübüvvet göziyle idrak olunan şeyi anlamaktan âciz olduğunu kabul etmektir. O, körleri, elinden tutacak adama; şaşırmış hastaları, şefkatlı tabiplere teslim eder gibi elimizden tutarak bizi nübüvvete teslim eder. Aklın yapacağı iş bu kadardır. Bundan ötesine karışamaz. Ancak tabibin kendisine söylediğini bize haber verir. Bunlar birtakım meselelerdir ki halk arasına karışmıyarak yalnızlık içinde yaşadığım müddet esnasında âdeta müşahade eder gibi zarurî bir tarzda anladım. Sonra nübüvvetin var olup olmadığında, nübüvvetin mahiyetinde, nübüvvetin kabul ettiği şeylerle amel etmekte halkın itikadının zâfa uğradığını, bu halin halk arasında yayıldığını gördüm. Bu iman zayıflığının sebeplerini araştırdım ve buldum: Biri felsefe ile meşgul olan, diğeri tasavvuf tarikına giren, üçüncüsü talim davasına bağlanan, dördüncüsü halk arasında ulemadan sayılan kimselerin tuttuğu yollardır. Bir müddet de halkı gözden geçirdim. Şeriatın emirlerini yerine ge-

tirmekte kusur edenden sebep sordum. Şüphesini açıklamasını istedim. İtikadından ve içindekinden bahsettim.

— Niçin kusur ediyorsun? Eğer ahirete imanın varsa orası için hazırlıkta bulunmayıp onu dünya mukabilinde satıyorsan bu, hamakattir. Çünkü sen ikiyi bire değişmezsin. Nasıl oluyor da ebedî bir dünyayı geçici bir dünya mukabilinde satıyorsun!.. Eğer ahirete inanmıyorsan kâfirsin demektir. İmanı talep etmek hususunda nefsine hâkimol. İçinde saklı olup batınî mezhebin sayılan ve zahirdeki cür'etine sebep olan gizli küfrün sebebini araştır. Kendini iman sahibi ve şeriate bağlı göstererek küfrünü açığa vurmamak faydasızdır.

Diyordum. Birisi şöyle cevap veriyordu:

— Bu, muhafazası lâzım olan bir şey olsaydı âlim geçinenlerin böyle hareket etmeleri daha çok yerinde olurdu. İlmiyle tanınmış kimseler arasında şöhreti olan filân namaz kılmıyor, filân şarap içiyor, filân evkafın ve yetimlerin malını yiyor, filân padişahın ihsanlariyle geçiniyor, haramdan sakınmıyor, filân hâkimlikte, şahitlikte rüşvet alıyor. Bunu daha uzatabiliriz.

Diğer birisi de tasavvuf ilmine vâkıf olduğunu söylüyor. Ve zannediyordu ki kendisi artık ibadet etmeğe hacet bırakmıyan yüksek bir mertebeye ermiştir.

Üçüncü bir kimse (ehli ibaha) [1] denilen

[1] İbaha mezhebi: İnsanı istediği herşeyi yapmakta serbest bırakan mezheptir.

zümrenin şüphelerinden bir şüpheye saplanmıştı. Bunlar tasavvuf tarikından sapıtan kimselerdır.

Dördüncü bir adam ehl-i talim ile görüşmüş. Diyordu ki:

— Hakkı bulmak güçtür. Ona varan yol kapalıdır. Bu hususta çok ihtilâf vardır. Mezheplerden biri diğerinden daha doğru görünmüyor. Aklî deliller biribirini çürütüyor. Bu delilleri ileri sürenlerin reyine güvenilmez. Talim mezhebine davet eden de mütehakkimdir. Elinde bir hüccet yoktur. O halde bir şek uğruna yakînı nasıl bırakabilirim?

Beşinci bir kimse de diyordu ki:

— Bunu taklid suretiyle yapmıyorum. Ben felsefe ilmini okudum. Nübüvvetin hakikatini öğrendim. Hulâsası hikmet ve maslahata varır. İbadetlerden maksat, halkın cahil kısmını zaptetmek, onları birbirini öldürmekten, niza etmekten, nefsin şehvetlerine dalmaktan uzaklaştırmaktır. Ben cahil kimselerden değilim ki şer'î tekliflerin altına gireyim. Ben hakîmlerdenim, hikmete bağlıyım, onunla hakikatı görürüm. Taklitten müstağniyim.

İşte ilâhî felsefecilerin mezhebini kendilerinden okuyanların hakikî imanı bundan ibarettir. Ve bunu İbni Sina ve Ebu Nasr il-Farabi'nin kitaplarından öğrenmiştir. Bunlar İslâm dinini kendilerine gösteriş vasıtası yapan felsefecilerdir. Çok kere bunlardan birini görürsün ki Kur'an okuyor. namaz kılmak için camiye gidip camaa-

te hazır oluyor, diliyle şeriati tebcil ediyor. Bununla beraber şarap içmeyi, müslümanlığın n menettiği çeşit çeşit fenalıkları işlemeyi terketmiyor. Kendisine:

— Nübüvvet sahih değilse niçin namaz kılıyorsun?

Denildiği vakit:

— Beden için bir idmandır, memleket halkının âdetidir, malımızı, çoluk çocuğumuzu muhafazaya vesiledir.

Cevabını verir. Bazan:

— Şeriat sahihtir, nübüvvet haktır, der.

— O halde niçin şarap içiyorsun? diye sorulunca:

— Şarap insanlar arasına düşmanlığı, kini bıraktığı için menedilmiştir. Ben hakimim, bundan sakınırım. Maksadım zihnimdeki durgunluğu gidermektir.

Cevabını verir, Hattâ İbni Sina yazdığı bir ahitnamede Allaha karşı şu ve şu ahitlerde bulunduğunu, şer'a uygun hareketlere karşı tazimde bulunacağını, dinî ve bedenî ibadette kusur etmiyeceğini, şarabı zevk için değil, ancak tedavi için içeceğini anlatmış; imanının kuvvetli olduğunu, ibadetleri ihmal etmediğini anlatırken sırf tedavi maksadiyle şarap içmeyi istisna etmiştir. Bu, felsefecilerden iman sahibi olduğunu iddia edenin imanıdır. Bir kısım insanlar onlara aldanmıştır. Hendese, mandık ve emsali gibi kendilerine pek lâzım olan ilimleri inkâr eden

kimselerin itirazlarının çürüklüğü de halkın bu aldanmalarını artırmıştır. Yukarda da bu noktaya işaret etmiştik.

Bu gibi sebeplerle her çeşit halkın bu dereceye kadar imanlarının zayıf düştüğünü görünce bu şüpheyi gidermek için kendi nefsimi hazırlanmış buldum. Bu adamları rüsvay etmek benim için bir yudum su içmekten daha kolay oldu. Çünkü onların; yani mutasavvıfların, felsefecilerin, talimiyecilerin ve âlim geçinen kimselerin ilimlerini lâyıkiyle öğrenmiştim. Kalbime doğdu ki bu zamanda bunu yapmak benim için kaçınılmaz ve zarurî bir iştir. Kendi kendime «Yalnız yaşamak, halk arasına karışmamak ne işe yarar? Halbuki hastalık salgın halini almış, tabipler hastalığa yakalanmış, halk helâk olmak üzeredir» diyordum. Sonra içimden, bu belâyı gidermek, bu karanlık ile çarpışmak için ne zaman imkân bulabilirsin? Zaman fetret [1] zamanıdır; devir bâtıl devridir. Halkı gittikleri yoldan doğru yola davet etsen bütün zamane adamları sana düşman kesilir. Onlara nasıl mukavemet edebilrsin, onlarla nasıl geçinirsin? Bu, ancak elverişli bir zamanda ve mütedeyyin, kudretli bir padişahın yardımiyle olabilir. Delil ile hakkı izhar etmekten âciz olduğumu bahane ederek halktan ayrı yaşamakta devam etmeği benim-

---

[1] Fetret: İki peygamber arasında vahiysiz geçen zaman. Burada dinî işlerin ihmal edildiği zaman demektir.

le Allah arasında ruhsata iktiran etmiş telâkki ettim. Cenabı Hakkın takdiriyle zamanın padişahı [1] dışarıdan bir tesir olmaksızın içinde bir arzu duydu. Bu fetreti kaldırmak için Nişabura hareket etmemi itizar kabul etmiyecek surette emretti. Bu emir o kadar kesin idi ki muhalefette ısrar etseydim, onun kalbini kırmış olacaktım. Düşündüm ki köşede oturmak ruhsatı artık zâfa uğradı. Tembellik, istirahat, nefsimi aziz tutmak, onu halkın ezasından muhafaza etmek gibi şeyleri halktan ayrı yaşamakta devam etmeğe sebep göstermek lâyık değildir. Halkın cefasına katlanmanın güçlüğü, nefse ruhsat vesilesi olmaz. Cenabı Hak buyuruyor: «Elif-lâm-mim. İnsanlar iman ettik demekle bulundukları hal üzre terkolunacaklarını, türlü cefalara uğramıyacaklarını mı zannettiler? Kendilerinden evvel gelmiş olanları da cefalara müptelâ ettik.»

Yine aziz ve celil olan Allah, yarattıklarının en azizi olan peygamberine buyurur: «Senden evvel de peygamberler halk tarafından tekzip olundular. Yapılan tekzibe karşı sabrettiler ve cefalara katlandılar. Nihayet onlara yardımımız yetişti. Allahın vaitlerini bozacak bir şey yoktur. Sana peygamberlere ait haberler gelmiştir.» Yine Tanrı «Yasin. Hikmetlerle dolu Kur'ana yemin ederim ki sen peygamberlerdensin.

[1] Bu zat Selçukilerden Melikşahın oğlu Mehmet Gıyaseddin olsa gerektir. Önsözde de işaret olunmuştu.

Doğru yolda yürüyorsun. Kur'an aziz ve rahim olan Tanrı tarafından gönderilmiştir. Onunla, ataları korkutulmamış, gafil bulunan bir kavmi korkutursun. Onların birçokları bizim azabımıza müstahak olmuşlardır, iman etmiyorlar, boyunlarına, çene kemiklerinin birleştiği yere dayanmış birer demir halka taktık. Başları kalkık duruyor, aşağı bakamıyorlar. Önlerinde bir set, arkalarında bir set yarattık. Onları her taraftan çevirdik. Önlerini, arkalarını göremiyorlar. Onları korkutsan da, korkutmasan da kendileri için birdir, iman etmezler. Sen ancak Kur'ana uyan, Allahı görmediği halde ondan korkan bir kimseyi korkutabilirsin. Onu mağfiretle, cennetle müjdele.» buyurmuştur.

Bu mesele hakkında kalb ve müşahede erbabından, yani mutasavviflardan bir cemaatle istişarede bulundum. Hepsi artık halk içine karışmak, köşeyi terketmek lâzım geldiğini ittifakla söylediler. Allah yolunda yürüyen bazı iyi kimseler tarafından görülüp tevatür derecelerine varan birçok rüyalar da bu fikre kuvvet verdi. Bu rüyalar bu hareketin Cenabı Hakkın bu asrın başında takdir ettiği bir hayrın, doğruluğa dönmenin başlangıcı olduğunu gösteriyordu. Tanrı her yüzyıl başında dini yeniden diriltceğini vait buyurmuştur. Bu şehadetlerden dolayı içimde ümidim kuvvet buldu. İyi zannım galip geldi. 499 senesinin Zilkadesinde bu mühim

vazifeyi yerine getirmek için Nişabura hareket etmemi Tanrı müyesser kıldı. Bağdattan çıkışım, 488 senesinin Zılkadesinde vuku bulmuştu. Demek ki halktan ayrı yaşama müddetim on bir seneyi bulmuştur. Şimdiki hareket Allahın takdir ettiği bir harekettir. Allah'ın öyle acayip takdirlerindendir ki halktan ayrı yaşadığım esnada kalbimden hiç geçmemişti. Nasıl ki Bağdattan, çıkışım, içinde bulunduğum halleri terk edişim de asla hatırıma gelmiyen şeylerdi. Kalblerde, hallerde değiştklik yapan Allahtır. «Mü'minin kalbi Allahın parmaklarından ikisinin arasındadır. [1]» Şu kanaatteyim ki ben gerçi ilim neşrine döndüm. Fakat bende hakikî manasiyle bir dönme yoktur. Eski halime dönmedim. Çünkü «dönmek» yeniden eski hale girmek demektir. Ben eskiden insana mevki kazandıran ilmi yayıyordum. Sözümle, amelimle o ilme davet ediyorum. Maksadım, niyetim; mevki, şeref kazanmaktı. Fakat şimdi insana mevkii terkettiren, rütbeden uzaklaşmayı öğreten ilme davet ediyorum. Niyetim, maksadım, arzum budur. Bu halim Allahın malûmudur. Ben kendi nefsimi ve başkasını ıslah etmeyi istiyorum. Muradıma erecek miyim, yoksa istediğime kavuşmaktan mahrum mu kalacağım, bilmiyorum. Lâkin yakîn ve müşadeye varan bir imanla inanıyorum ki «Bir halin değişmesi, bir işi yapmak kuvveti ancak

---

[1] Allahın parmakları olmaz. Mecazî mana kasdolunmuştur. Yani Allah istediği dakikada insanın kalbinde değişiklik yapar.

yüksek ve ulu Tanrıdan gelir [1]» Ben hareket etmedim, Allah beni harekete getirdi. Ben birşey yapmadım, o bana yaptırdı. Ondan umarım ki ilkin beni ıslâh etsin, sonra benim vasıtamla başkasını ıslâh etsin. Beni doğru yola kavuştursun. Sonra benim vasıtamla başkasını doğru yola götürsün. Hak olan şeyin hak olduğunu bana göstersin ve ona uymayı bana nasip etsin. Bâtıl olan şeyin bâtıl olduğunu bana göstersin ve ondan sakınmayı bana nasib etsin.

Şimdi yukarda ziktettiğimiz imanın zâfına sebep olan şeylere geliyorum. Saadete götüren, helâke sebep olan hallerden kurtaran tariki göstereceğim. «Ehl-i talim» den işittikleri sözler dolayısiyle ne yapacaklarını şaşıranların ilâcını «Kıstas» adındaki kitabımızda anlattık. Burada tekrar ederek sözü uzatmıya lüzum yok. «Ehl-i ibaha» nın tevehhüm ettiği şeylere gelince, onların şüphelerini yedi kısma ayırdık ve onları «Kimyâ-yı-saadet» adındaki kitabımızda açıkladık. Felsefe tariki ile itikadı bozulup bu yüzden asıl nübuvveti inkâr edenler için nübüvvetin mahiyetini, varlığının zarurî olduğunu anlattık. İlâçların, yıldızların vesairenin hassalarını bildiren ilimlerin varlığı dolayısiyle nübüvvetin sabit olduğunu zikrettik. Bu babis yukarda geçmişti.

Bu bapta tıbbın ve yıldızların hassalarından

[1] Bu cümle, «Lâ havle velâ kuvvete...» sözünün tercümesidir.

delil getirdim. Çünkü bunlar felsefecilerin meşgul olduğu ilimlerdendir. Biz; yıldızlar ilmi, tıp, tabiat, sihir, tılsımlar gibi fenlerden birine vâkıf olan her âlime karşı nübüvveti ispat için kendi ilmine taalûk eden deliller gösteririz. Fakat nübüvveti delil ile ispat edip şeriatın gösterdiği vaziyetleri hikmet esaslarına göre açıklamağa çalışan kimse muhakkak surette nübüvvete imanı olmıyan bir kâfirdir. O ancak talihi dolayısiyle başka kimselerin önünde yürümekte olan bir hakîme iman etmiş olur. Bu, hiçbir suretle nübüvvet sayılmaz. Nübüvvete inanmak aklın ötesinde bir âlemin varlığını kabul etmektir ki orada aklın idrak edemiyeceği bazı şeyleri idrak edecek bir göz açılır. Kulak renkleri; göz, sesleri ve bütün hassalar mâkulâtı idrak edemediği gibi o göz ile idrak olunanlar da akıl ile idrak olunamaz. Felsefeci böyle bir şeyi caiz görmüyorya biz bunun mümkün olduğunu, hattâ var olduğunu bürhan ile ispat ettik. Yok caiz görüyorsa burada etrafında aklın kabul etmek ihtimali asla dolaşmıyan, belki akıl tarafından yalanlanan ve muhal olduğuna hükmolunan bir takım hassaların bulunduğunu ispat etmiş olur. Meselâ bir denk [1] afyon öldürücü bir zehirdir. Çünkü tabiatı çok soğuk olduğu için damarda kanı dondurur. Bir tabiat âlimi zanneder ki mürekkep cisimler su ve toprak

[1] Denk: Dirhemin dörtte biri, bir rivayete göre de altıda biridir.

unsurları ile soğuk yasfını alır. Zira tabiatte soğuk sayılan unsurlar bu ikisidir. Herkes bilir ki yüzlerce denk su ve toprağın insanın içinde yapacağı soğuma bu dereceye varmaz. Bir tabiat âlimine bu cihet haber verilse tercübe etmeden hemen «muhaldir» der. Muhal olmasına sebep: afyonda ateş ve hava unsurları da vardır. Bu unsurlar soğukluğu artırmazlar. Cismin hepsi su ve toprak farzolunsa bu miktar su ve toprak soğutmayı icap etmez. Ona iki sıcak unsur ilâve edilince soğutmıyacağı daha kuvvetle sabit olur. Bu, aklî bir delildir. Felsefecilerin tabiiyat ve ilâhiyat ilimlerindeki birçok bürhanları bu gibi şeylerdir. Onlar eşyayı gördükleri ve düşündükleri ölçüye göre tasavvur ederler. Gördükleri ve düşündükleri ile telif edemedikleri zaman onun muhal olduğuna hükmederler. Sadık rüyalar herkesçe kabul edilmiş olmasaydı birisi «Hasselerim durgun olduğu zamanda gaypten haberdar olurum.» deyince yalnız akıllariyle hakikatleri ispata alışmış olan kimseler inkâr ederlerdi. Felsefecilerden birine şöyle dense:

— Olabilir mi ki dünyada bir habbe (tane) kadar olan bir şey bir şehrin içine bırakılınca bütün şehri yok etsin, sonra kendi kendini de yesin. Ne şehirden, ne içindeki eşyadan, ne de o habbeden eser kalmasın.

Felsefeci:

— Bu, muhaldir, hurafat nevindendir, der. Halbuki bu, ateşin halidir. Ateşi görmemiş

olan bir kimse bunu işitse inkâr eder. Ahirete ait acayip şeylerin çoğu buna benzer. Tabiat âlimine deriz ki: «Sen, afyonda soğutmak hususunda bir hassa vardır ki tabiattaki akla uygun hallere kıyas olunamıyor.» demeğe mecbur kaldın. O halde şer'î amellerin kalbleri tedavi ve tasfiye etmek hususunda aklî hikmetlerle idrak olunamıyan, ancak nübüvvet göziyle görülebilen bir takım hassaları bulunacağı neden caiz görülmesin?

Felsefecilerin bundan daha acayip bir takım hassaları kabul ettikleri kitaplarında zikredilmiştir. O hassalardan biri, çocuk doğururken çok zahmet çeken bir gebe kadının kolayca doğurması için kullanılan aşağıdaki şekildir. Bu şekil su değmemiş iki kiremit parçası üzerine çizilir. Gebe kadın gözleriyle onlara bakar ze ayakları altına kor. Derhal çocuk çıkmağa çabalar ve çıkar. Felsefeciler bunun mümkün olduğunu kabul etmişler ve «acaib-ül-havas» adlı kitapta göstermişlerdir. Bu, dokuz haneli bir şekildir. O haneler belli rakamlar yazılır. Üç haneden ibaret her cetveldeki rakamların yekûnu (toplamı) yukarıdan aşağı, sağdan sola ve karşılıklı köşeler istikametinde hesap edilince hep on beş çıkar.

4	9	2
3	5	7
8	1	6

Anlıyamadığım bir nokta vardır ki bunu kabul ve tasdik edenin aklı; sabah namazının iki, öğle namazının dört, akşam namazının üç rekât olmasının felsefe göziyle anlaşılamıyacak birtakım hassalardan dolayı olduğunu neden kabul etmiyor? Bunun hikmeti bu vakitlerin ayrı ayrı olmasındadır. Bu hassalar ancak nübüvvet gözüyle idrak olunur. Gariptir ki bu husustaki ifademizi müneccimlerin [1] ifadesine çevirdiğimiz zaman bu vakitlerin arasındaki ayrılığı anlarlar. Deriz ki güneşin göğün ortasında, doğmakta, batmakta olmasına göre talih hakkında verilen hüküm değişik olmuyor mu? Hattâ müneccimler heylâç [2] ihtilâfını, ömürlerin ve ecellerin ayrıldığını bu noktaya göre tesbit etmiyorlar mı? (Güneşin göğün ortasında bulunması) ile (zeval vakti) kezalik (Güneşin batmakta olması) ile (mağrip vakti) tabirleri arasında fark yoktur. Bunu tasdik etmesi, şimdiye kadar belki yüz kere yalancılığını tecrübe ettiği müneccimin ifadesiyle fikri dinlemiş olmasından ileri geliyor Daima da o müneccimi tasdikten geri durmaz. Hattâ müneccim dese ki:

— Güneş göğün ortasında iken filân yıldız ona baksa, talih de filân burçta olsa o sırada

[1] Müneccim: Yıldızların yerlerine ve hareket hallerine bakarak bazı hükümler çıkaran kimse.

[2] Heylaç: Müneccimlre göre durumu doğan bir çocuğun ömrü ile ilgili yıldız.

yeni bir elbise giysen o elbise içinde öldürülürsün.

Şiddetli soğuktan zahmet çekse, müneccimin yalanını da birçok defalar görmüş olsa bile o denilen zamanda yeni elbise giymez. Aklı böyle garip halleri kabul eden, bunların bazı peygamberlerin mucizesi olarak öğrenmiş hassalar olduğunu itirafa mecbur kalan bir kimse nasıl olur da mucizeleri zâhir, yalan söylediği aslâ işitilmemiş sadık bir peygamberin sözlerinden öğrendiği bu gibi şeyleri inkâr edebiliyor? Buna hayret ediyorum. Bir felsefeci namaz rekâtlerinin sayısında, hacda çakıl taşlarını atmakta (Minada şeytan taşlamak), hac rükünlerinin sayısında ve şer'in emrettiği ibadetlerde bu gibi hassaların bulunabileceğini inkâr ediyorsa biz bu hassalarla ilâçların ve yıldızların hassaları arasında aslâ fark göremiyoruz. Felsefeci dese ki:

— Ben yıldızlara ve tıbba ait söylenen hassalardan bir kısmını tecrübe ettim. Bazılarını hakikate uygun buldum tasdik ettim. O hassalara olmıyacak bir şey gözüyle bakmak, onlardan nefret etmek hissi içimden zail oldu. Fakat senin dediklerini tecrübe etmedim. Mümkün olduğunu kabul etsem bile var olduğunu ne ile bileyim?

Derim ki:

— Yalnız şahsan tecrübe ettiklerinle kalma. Tecrübe edenlerin hikâyelerini işittin, Onları taklid et. Evliyanın sözlerini dinle. Onlar denediler, şer'in bildirdiği bütün şeylerde hakkı mü-

şahede ettiler.. Onların yolunda yürü, Sen de onların gördüklerinin bazısını müşahede ile idrak edersin. Şunu da ilâve edeyim ki her nekadar bu hususta tecrüben yoksa da tasdik etmek ve uymak lâzım olduğunu aklın kabul etmelidir. Bir adam farzedelim ki erginlik çağına ermiş, aklı başında, fakat henüz tecrübe sahibi değil. Bu adam hastalandı. Kendisinin çok şefkatli, tıp ilminde mahir bir babası var. Aklı erdiğindenberi onun tıpdaki şöhretini işitiyor. Babası ona bir ilâç tertip etmiş. «Bu senin hastalığına iyi gelir, seni bu dertten kurtarır.» demiş. Onun aklı neye hükmetmelidir? ilâç acı ve fena kokulu olsa bile içmeli mi, yoksa babasını yalanlayıp «Tecrübe etmediğim bu ilâcın hastalığımı iyi edeceğini aklım kabul etmiyor.» mu demeli?.. Böyle yaparsa onu ahmak telâkki edeceğine şüphem yok. İşte bunun gibi ibadetlerin hassalarını kabulde tereddüt gösterirsen basiret sahipleri seni de ahmak sayarlar. Eğer:

— Peygamberin şefkatini ve manevî tıp sayılan ibadetlerin hassalarına vâkıf olduğunu ne ile bileyim?

Dersen, derim ki:

— Babanın şefkatini nasıl bildin? Bu maddî ve mahsûs bir şey değildir. Fakat babanın halleri karinesiyle, sana karşı olan hareketlerinin şahadetiyle böyle bildin. Bu haller ve hareketler sende zarurî bir ilim husule getirdi. Bunda asla şüphen yok. Bir kimse Tanrı elçisinin - ona selâm

olsun - sözlerine, kitaplarda haber verildiği üzere insanlara doğru yolu nasıl gösterdiğine, halkı gayet yumuşaklık ve iyilikle ahlâklarını güzelleştirmeğe, kavgalı ve dargın kimseleri barışmağa teşvik ettiğine, elhasıl din ve dünyalarını düzenliyecek şeylere davet etmek hususundaki ihtimamına bakarsa o büyük zatın ümmetine karşı şefkatinin bir babanın çocuğuna karşı olan şefkatinden daha büyük olduğuna dair kendisinde zarurî bir ilim hasıl olur.

Yine o kimse Hazreti Peygamberin dikkati çeken işlerine, Kur'anı Kerimde zikredilmiş olup onun lisanı ile haber verilen ve hadîslerde ahir zamanda zuhur edeceği bildirilen gaybe ait şeylerin, dediği gibi çıktığına bakarsa zarurî ilim ile anlar ki o, aklın ötesinde bulunan bir duruma ermiştir. Kendisinde manevî bir göz açılmıştır ki onunla ancak Allaha ermiş kimselerin idrak edebileceği gaybı ve aklın eremiyeceği şeyleri, görüyor. İşte peygamberin doğruluğuna zarurî ilim tahsil etmenin yolu budur. Dene, Kur'anın mânasını iyi anlamağa çalış, hadîsleri mutalâa et, bunu çok açık olarak anlarsın. Bu kadar söz felsefeci geçinenleri yola getirmek için kâfidir. Bu zamanda buna çok ihtiyaç görüldüğü için anlattım.

Dördüncü sebebe gelince bu, âlimlerin kötü gidişleri yüzünden halkın imanına zaif gelmiş olmasıdır. Bu hastalık üç türlü tedavi olunur:

Birinci tedavi şekli: Halka demelisin ki ha-

ram yediğini zannettiğin âlimin o haramı bilmesi; senin şarap ve faizin, hattâ çekiştirmenin, yalanın ve kovuculuğun haram olduğunu bilmen gibidir. Sen bildiğin halde bu haramları işlersin. Bu hareketin, bunların haram olduğuna iman etmediğinden değildir. Ancak kuvvetli arzuna karşı gelememişsin, onu işlemişsin. Âlimin arzusu da senin arzun gibidir, onu yenmiştir. Onun senden farkı başka birçok meselelere vâkıf olmasıdır. Bu, işlediğini gördüğün günahtan dolayı onu fazla muaheze etmeğe sebep olamaz. Tıbba inanan birçok kimseler vardır ki tabip kendisini menettiği halde meyva yemekten, soğuk su içmekten kendisini alamaz. Onun bu hareketi, meyvanın, suyun zararını kabul etmediğine, yahut esasen tıp ilmine inanmadığına delâlet etmez. İşte âlimlerden sâdır olan yolsuz hareketler de böyle telâkki edilmelidir:

İkinci tedavi şekli:

Cahil halka şöyle denmelidir.

— Âlim ilminin ahirette kendisi için bir şefaatçı olacağını kabul ediyor. Zannediyor ki ilim onu kurtaracak, ona şafaat edecektir. Bu sebeple ilminin üstünlüğüne güvenerek amel hususunda müsamahalı davranıyor. İhtimal ki ilmi aleyhine bir delil olarak kullanılacaktır. Fakat kendisi lehine olacağını caiz görüyor. Bu da mümkündür. O, ameli terkediyor, ilmine güveniyor. Fakat sen, ey cahil, ona bakıp ameli terkedersen, ilmin de olmadığı için, kötü amelin

sebebiyle helâk olursun, sana şafaat edecek bir şeyin de yoktur.

Üçüncü tedavi şekli:

En doğru tedavi şekli budur. Hakikî âlim, günahı ancak yanılarak yapar. Günah işlemekte asla ısrar etmez. Hakikî ilim, günahın öldürücü bir zehir olduğunu, ahiretin dünyasından iyi olduğunu bildirir. Bunu bilen bir kimse iyiyi kötü ile değişmez. İlmin bu meziyeti, birçok kimselerin meşgul oldukları çeşit çeşit ilimlerle hâsıl olmaz. Bunun için o gibi ilimler, sahiplerinin günah işlemek hususundaki cüretlerini artırır. Fakat hakikî ilim, sahibinde Allah korkusunu uyandırır. Ve artırır. Bu korku kendisiyle günah arasına girer. Ancak yanılarak günah sayılan bazı hareketlerde bulunabilir. İnsanlar bu gibi hatalardan kurtulamazlar. Bu, imanın zayıflığına delâlet etmez. Mü'min böyle hatalara düşebilir. Sonra tövbe eder. Günah işlemekte ısrar etmez.

İşte felsefe ve talim mesleklerinin kötülüğünü, zararlarını ve bu meslekleri insana kanaat vermiyecek usulsüz bir tarzda reddeden kimselerin yapmış olduğu fenalıkları bildirmek için söylemek istediğim bundan ibarettir.

Ulu Tanrıdan dileriz ki bizi kendi kulluğuna lâyık gördüğü, eğri yoldan kurtarıp doğru yola götürdüğü, kendisini asla unutmaması için sevgisini ilham ettiği, başkasını ona tercih etmemesi maksadı ile nefsinin şerrinden koruduğu, yalnız ona ibadet eden kendi has kulları arasına kattığı kimselerden eylesin.
